

The Greek Review of Social Research

Vol 69 (1988)

69

Θεωρίες κοινωνικών προβλημάτων και οι πολιτικές τους: κριτική ανάλυση

Νίκος Πετρόπουλος

doi: [10.12681/grsr.867](https://doi.org/10.12681/grsr.867)

Copyright © 1998, Νίκος Πετρόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Πετρόπουλος Ν. (1998). Θεωρίες κοινωνικών προβλημάτων και οι πολιτικές τους: κριτική ανάλυση. *The Greek Review of Social Research*, 69, 47–75. <https://doi.org/10.12681/grsr.867>

Νίκος Πετρόπουλος*

ΘΕΩΡΙΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ
ΚΑΙ ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΟΥΣ:
ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

I. ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η συστηματική κοινωνιολογική ανάλυση των κοινωνικών προβλημάτων στη χώρα μας είναι σχεδόν ανύπαρκτη, ενώ στο εξωτερικό —ιδιαίτερα στις καπιταλιστικές χώρες της Δύσης— έχει σημειωθεί μεγάλη πρόοδος στον τομέα αυτό. Στο παρόν άρθρο θα αναφερθώ σε διάφορα θεωρητικά μοντέλα —ή θεωρητικές προσεγγίσεις— των κοινωνικών προβλημάτων που έχουν αναπτυχθεί, βασικά στις ΗΠΑ, και στη συνέχεια θα εξετάσω τις επιπτώσεις των μοντέλων αυτών στη διάγνωση και τον προσδιορισμό των κοινωνικών προβλημάτων, καθώς και τις πρακτικές προεκτάσεις των θεωριών τόσο από πλευράς αξιοποίησής τους από διάφορους κρατικούς και ιδιωτικούς φορείς όσο και από πλευράς ανάμιξης (εμπλοκής) των ίδιων των κοινωνικών επιστημόνων στη διαδικασία επίλυσης των κοινωνικών προβλημάτων. Τέλος, θα παρουσιάσω και ορισμένες προκαταρκτικές σκέψεις, σχετικές με την κατάσταση και τις προοπτικές της κοινωνιολογικής ανάλυσης των κοινωνικών προβλημάτων στη χώρα μας.

II. ΘΕΩΡΙΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ

Στην παρουσίαση των θεωριών θα ξεκινήσω από τις αρχαιότερες (και συντηρητικές) θεωρίες και θα καταλήξω στις νεότερες (και κριτικές) προσεγγίσεις των κοινωνικών προβλημάτων. Θα επιχειρήσω μία συνοπτική περιγραφή και

* Συντονιστής Προγράμματος Ερευνών Αποδημίας-Παλιννόστησης στο ΕΚΚΕ.

στη συνέχεια κριτική ανάλυση των θεωριών. Ταυτόχρονα, θα προσπαθήσω να εντοπίσω, στα πλαίσια της κοινωνιολογίας της γνώσης, και τις κοινωνιολογικές συνθήκες που επηρέασαν την εμφάνιση/εκτόπιση μιας θεωρίας.

Μπορούμε να διακρίνουμε επτά θεωρητικούς προσανατολισμούς, τους οποίους μπορούμε να κατατάξουμε ανάλογα με τις ιδεολογικές τους προεκτάσεις, σε τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία, των «*συντηρητικών*» θεωριών έχουμε: 1) την κοινωνική παθολογία, 2) τον δομολειτουργισμό και 3) την κοινωνικοπολιτισμική αποδιοργάνωση. Οι θεωρίες αυτές έχουν τις ρίζες τους στις κλασικές οργανικές αναλύσεις, στον κοινωνικό δαρβινισμό και στα δομολειτουργικά μοντέλα των κλασικών ανθρωπολόγων. Στη δεύτερη κατηγορία των «*προοδευτικών θεωριών*», τοποθετούμε δύο κοινωνιολογικές θεωρίες: 1) τη θεωρία της σύγκρουσης «*συμφερόντων και αξιών*» και 2) τη θεωρία του «*χαρακτηρισμού*» (ετικέτας)· θεωρίες που πηγάζουν από τις κλασικές θεωρίες της «*κοινωνικής δράσης*» του M. Weber, τις θεωρίες της σύγκρουσης του G. Simmel, και πιο πρόσφατα από την αμερικάνικη σχολή της «*συμβολικής αλληλεπίδρασης*». Στην τρίτη κατηγορία, των «*ριζοσπαστικών θεωριών*», κατατάσσουμε: 1) την κλασική ορθοδοξομαρξιστική θεωρία και 2) τη λεγόμενη «*κριτική κοινωνιολογία*», του C.W. Mills. Η τελευταία θεωρία έκανε την εμφάνισή της στις ΗΠΑ, στις δεκαετίες 1950 και 1960. Τέλος, έχει αναπτυχθεί και ένας καινούριος προσανατολισμός, «*ο υπαρξιακός ανθρωπισμός*», που συνδυάζει στοιχεία από όλες τις προηγούμενες θεωρίες. Ας δούμε τώρα, αναλυτικότερα, τις διάφορες προσεγγίσεις των κοινωνικών προβλημάτων και τα παρακλάδια τους, «*ξεκινώντας με τις συντηρητικές θεωρίες*».¹

A. Θεωρίες της συντήρησης

1. *Κοινωνική παθολογία*. Επηρεασμένοι από τις οργανικές κλασικές θεωρίες και τη θεωρία του κοινωνικού δαρβινισμού, οι κοινωνικοί παθολόγοι προ-

1. Ανάμεσα στα πέντε θεωρητικά μοντέλα των κοινωνικών προβλημάτων που περιγράφουν οι E. Rubington και M.S. Weinberg (*The Study of Social Problems: Five Theoretical Perspectives*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1977), είναι τα μοντέλα α) της κοινωνικής παθολογίας, β) της κοινωνικής αποδιοργάνωσης, γ) της αποκλίνουσας συμπεριφοράς, δ) της σύγκρουσης αξιών και ε) της κοινωνικής αντίδρασης/(ή του κοινωνικού χαρακτηρισμού). Οι συγγραφείς, που προτιμούν το τελευταίο μοντέλο ανάλυσης, αντιπαραβάλλουν τη θεωρία της «*σύγκρουσης αξιών*» (ως μιας γενικότερης θεωρίας συγκρούσεων συμφερόντων) και την κριτική μαρξιστική κοινωνιολογική θεωρία, η οποία ανάγει τις συγκρούσεις και τα κοινωνικά προβλήματα στη λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος (σ. 100). Πιστεύοντας ότι οι κριτικοί κοινωνιολόγοι, που αποδίδουν παθολογικό χαρακτήρα στην καπιταλιστική κοινωνία, συγχωνεύουν τα δύο μοντέλα «*σύγκρουσης*» και «*κοινωνικής παθολογίας*», οι συγγραφείς δεν προβαίνουν σε ξεχωριστή ανάλυση της «*κριτικής μαρξιστικής κοινωνιολογίας*».

ποθέτουν την ύπαρξη μιας κοινωνίας σε κατάσταση ομαλότητας.² Οποιοσδήποτε παρεκκλίσει είτε από ομάδες είτε από άτομα, είναι παθολογικές και θα πρέπει να αντιμετωπιστούν. Θεωρίες του εγκλήματος, όπως η κλασική μορφολογική θεωρία του Lombroso και η ψυχαναλυτική θεωρία του Freud, που ανάγουν την εγκληματικότητα σε βιολογικά αίτια, είναι κατεξοχήν κοινωνικοπαθολογικές θεωρίες. Μια νεότερη παραλαγή της κοινωνικής παθολογίας, που εμφανίζεται παραπλανητικά ως προοδευτική, είναι η θεωρία της «πολιτιστικής στέρησης».³ Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, προβλήματα όπως η φτώχεια (έλλειψη κοινωνικής κινητικότητας) είναι αποτέλεσμα μιας υποκουλτούρας με διαφορετικές αξίες από αυτές της επικρατούσας κουλτούρας (περίπτωση των τσιγγάνων στην Ελλάδα). Τέλος, στην «κοινωνική παθολογία», θα πρέπει να εντάξουμε και τη «βιοκοινωνιολογία», σύγχρονη εκδήλωση του κοινωνικού δαρβινισμού, που αποδίδει τους πολέμους στο «έντοκτο της εδαφικότητας», την εγκληματικότητα σε επιπλέον χρωμοσώματα, και την εκμάθηση σε παράγοντες κληρονομικότητας.⁴ Δεν χωρεί αμφιβολία ότι η αναβίωση της «βιοκοινωνιολογίας» στις καπιταλιστικές κοινωνίες είναι συνάρτηση και της δήθεν αναποτελεσματικότητας των περιβαλλοντολογικών προσεγγίσεων στην επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων.⁵

2. *Δομολειτουργισμός*. Αυτή η θεωρία όπως και η ανάλυση της κοινωνικής παθολογίας, προϋποθέτει κατάσταση ισορροπίας ανάμεσα στα διάφορα υποσυστήματα μιας κοινωνίας. Σε αντίθεση όμως με τους κοινωνικούς παθολόγους, που πιστεύουν ότι η παθολογία οφείλεται σε παράγοντες εκτός συστήματος, η δομολειτουργική ανάλυση εντοπίζει τα αίτια εντός του κοινωνικού συστήματος. Μπορούμε να διακρίνουμε δύο παραλλαγές της δομολειτουργικής ανάλυσης:

2. Ό.π., σ. 21· R.P. Lowry, *Social Problems: A critical analysis of Theories and Public Policy*, Lexington, Mas. D.C. Heath and Co. 1974, σ. 81-82· R. Hofstadter, *Social Darwinism in American Thought*, Βοστώνη, Beacon Press, 1967.

3. Lowry, ό.π., σ. 82-87.

4. Για παραδείγματα της «βιοκοινωνιολογικής ανάλυσης» των κοινωνικών προβλημάτων, βλ. L. Tiger και R. Fox, *Animal, Venerable, Imperial: An Adventure Story*, Columbia Forum, 1973· P.L. Vanden Berghe, «Bringing Beasts Back in: Toward a Biosocial Theory of Aggression», *American Sociological Review*, 39 (Δεκέμβριος 1974), σ. 777-788· P.L. Vanden Berghe, *Man in Society: A Biosocial View*, Νέα Υόρκη, Elsevier, 1975· E.Q. Wilson, *Sociobiology: A New Synthesis*, Cambridge, Harvard University Press, 1975· K. Lorenz, *On Aggression*, Νέα Υόρκη, Bantam Books, 1977.

5. Βλ. S.J. Rosenthal, «Sociobiology: A New Synthesis or Old Ideology?», *Paper presented at Sociology Convention* (ND)· C.R. Jeffrey, «Where Now Sociology: Men, Beasts or Environments», Εισήγηση στο Συνέδριο της Αμερικανικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας, Σικάγο, Σεπτέμβριος 5-7, 1977· D. Wrong, «The Oversocialized Concept of Man», *American Sociological Review* (Απρίλιος 26, 1961), σ. 183-192.

α) Μια περισσότερο συντηρητική θεώρηση του Durkheim, ο οποίος ισχυρίζεται ότι τα κοινωνικά προβλήματα μπορούν ακόμη να συμβάλλουν και στην αναζωογόνηση του κοινωνικού συστήματος, π.χ. το έγκλημα δημιουργεί συγκρούσεις και αντιθέσεις μεταξύ μιας μειοψηφίας και του συνόλου των νομοταγών πολιτών. Η αντίθεση αυτή οδηγεί στη συσπείρωση των νομοταγών πολιτών, ενισχύοντας έτσι τις υφιστάμενες αξίες.⁶ Στα ίδια πλαίσια ο D. Bell ισχυρίζεται ότι το οργανωμένο έγκλημα στις ΗΠΑ πρόσφερε μια εναλλακτική οδό κινητικότητας για τις εθνικές και φυλετικές μειονότητες, καταστέλλοντας τις επαναστατικές διεκδικήσεις και σταθεροποιώντας το κοινωνικό σύστημα.⁷

β) Η δομολειτουργική παραλλαγή —με περισσότερο κριτική ανάλυση— ξεκίνησε ουσιαστικά από τον R. Merton⁸ και ισχυρίζεται ότι ορισμένες καθιερωμένες αξίες που αποτελούν θετικά συστατικά στην κοινωνική οργάνωση, όπως π.χ. η μονογαμία, μπορούν να συντελέσουν ακόμη και στην εμφάνιση κοινωνικών προβλημάτων, όπως π.χ. η πορνεία.⁹ Ένα καλό παράδειγμα από την ελληνική (ή μεσογειακή) πραγματικότητα είναι το «φιλότιμο» ως αίτιο για την εγκληματικότητα. Είναι αυτονόητο ότι μια τέτοια λειτουργική ανάλυση είναι κάπως προοδευτική γιατί μας προσανατολίζει προς αλλαγή του κοινωνικού συστήματος.

Δύο επιστήμονες, που έχουν ιδιαίτερα αναπτύξει την κριτική παραλλαγή της δομολειτουργικής ανάλυσης, είναι ο Kavolis και ο Westhues.¹⁰ Πιστεύουν ότι οι αναλυτές της κοινωνικής παθολογίας θα πρέπει να στοχεύουν στο να απομονώσουν τα χαρακτηριστικά —είτε θετικά (π.χ. η προτεσταντική ηθική), είτε αρνητικά (π.χ. η αποικιοκρατία)— των κοινωνικών δομών, θεσμών και αξιών που οδηγούν σε παθολογικές καταστάσεις (π.χ. αλλοτρίωση, ψυχώσεις, αυτοκτονίες κλπ.). Ο προσανατολισμός τους επικεντρώνεται στο «συστημικό κόστος» των καθιερωμένων δομών, θεσμών και αξιών. Προτεί-

6. E. Durkheim, *The Rules of the Sociological Method*, Νέα Υόρκη, The Free Press, 1938, σ. 70.

7. D. Bell, «Crime as an American Way of Life», *Antioch Review*, 13 (Καλοκαίρι 1953), σ. 115-136 και D. Bell, «From Mafia to Cosa Nostra», *Transaction*, 3 (Ιούλιος-Αύγουστος 1966).

8. R.K. Merton (επιμ.), *Social Theory and Social Structure*, Νέα Υόρκη, The Free Press, 1957.

9. K. Davis, «The Sociology of Prostitution», *American Sociological Review*, 2 (Οκτώβριος 1937), σ. 744-755.

10. V. Kavolis, «A Universal Criterion of Pathology» στο E. Rubington και M. S. Weinberg (επιμ.), *ό.π.*, σ. 36-40 και K. Westhues, «Social Problems as Systems Costs» στο G. S. Hart (επιμ.), *Exploring Social Problems: Readings and Research*, Alfred Publishing, Sherman Oaks, Καλιφόρνια 1978.

νουν τη διεξαγωγή συγκριτικών μελετών προκειμένου να εντοπισθούν οι παθολογικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης.

3. *Κοινωνικοπολιτισμική αποδιοργάνωση*. Παρόλο που και αυτός ο προσανατολισμός της συντήρησης προϋποθέτει μια κατάσταση ισορροπίας του κοινωνικού συστήματος, ο κρίσιμος αιτιολογικός παράγοντας δεν είναι η υφιστάμενη κοινωνική οργάνωση αλλά η παρουσία μιας κακής οργάνωσης. Μακροκοινωνιολογικές διαδικασίες που συμβάλλουν στην αποδιοργάνωση και, στη συνέχεια, δημιουργούν κοινωνικά προβλήματα, είναι φαινόμενα, όπως η μετανάστευση, η αστικοποίηση, οι δημογραφικές μεταβολές και ο κοινωνικός μετασχηματισμός – ιδιαίτερα στον τομέα της εκβιομηχάνισης και της τεχνολογίας.¹¹ Τέτοιες κοσμογονικές διαδικασίες οδηγούν σε καταστάσεις ανομίας, αλλοτρίωσης κλπ. και στη συνέχεια σε κοινωνικά προβλήματα όπως η εγκληματικότητα, η ψυχοπαθολογία και τα ναρκωτικά.

Μέσα στα γενικότερα πλαίσια της θεωρίας της κοινωνικοπολιτισμικής αποδιοργάνωσης, μπορούμε να διακρίνουμε δύο συγκεκριμένες θεωρίες των κοινωνικών προβλημάτων:

Πρώτη είναι η θεωρία της «πολιτισμικής υστέρησης» του W.F. Ogburn.¹² Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, στην ιστορία μιας κοινωνίας συνυπήρχαν παλαιότερα στο ίδιο επίπεδο, η τεχνολογία και οι θεσμοί. Λόγω, όμως, της επιτάχυνσης της επιστημονικής και τεχνολογικής εξέλιξης και της βραδυπορίας στις μεταβολές θεσμών και αξιών, δημιουργούνται χάσματα με καταστρεπτικές συνέπειες. Για παράδειγμα, οι εξελίξεις στους εξοπλισμούς μαζικής καταστροφής χωρίς αντίστοιχες εξελίξεις στους θεσμούς για διευθέτηση διενέξεων και εξασφάλιση της ειρήνης. Ένα άλλο παράδειγμα είναι οι εξελίξεις στις τηλεπικοινωνίες που μεταφέρουν διαμετρικά αντίθετες κουλτούρες στα σαλόνια μας, χωρίς ανάλογες μεταβολές στους θεσμούς, τις οικογένειες κλπ. Η θεωρία του Ogburn εμπεριέχει στοιχεία τεχνολογικού προκαθορισμού, χωρίς πολλά περιθώρια για παρέμβαση και διόρθωση της κατάστασης.

Μια δεύτερη παραλλαγή της κοινωνικοπολιτισμικής αποδιοργάνωσης είναι η μικροκοινωνιολογική θεωρία της *ανομίας* του Merton.¹³ Προβλήματα προκύπτουν όταν υπάρχει ασυμμετρία μεταξύ των ποθητών στόχων (π.χ. οικονομική άνοδος και επιτυχία) και των καθιερωμένων μέσων πρόσβασης. Η παρεμπόδιση στην επίτευξη μέσω νομιμοποιημένων διαδικασιών (ιδιαίτερα

11. P.M. Hauser, «The Chaotic Society: Product of the Social Morphological Revolution», *American Sociological Review*, 34 (Φεβρουάριος 1969) σ. 1-19.

12. W.F. Ogburn, «Cultural Lag as Theory», *Sociology and Social Research*, 41 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1957), σ. 167-174.

13. R.K. Merton, «Social Structure and Anomie», *American Sociological Review*, 3 (Οκτώβριος 1938), σ. 672-682.

για τις μειονότητες και τις κατώτερες τάξεις) οδηγεί στην υιοθέτηση άλλων μορφών επίτευξης των ίδιων στόχων, π.χ. σε εγκληματικές ενέργειες ή στην αποχώρηση από την κοινωνία (ναρκωτικά) ή ακόμα και σε εξεγέρσεις. Παρόλο που υπάρχουν κάποια περιθώρια για αλλαγή της κοινωνίας, η θεωρία δεν προβλέπει μηχανισμό οργάνωσης και παρέμβασης, ούτε μας διαφωτίζει για την κατεύθυνση της αντίδρασης σε κατάσταση ανομίας.

B. Προοδευτικές θεωρίες κοινωνικών προβλημάτων

Οι συντηρητικές θεωρίες των κοινωνικών προβλημάτων επικράτησαν βασικά στα πρώτα πενήντα χρόνια του αιώνα μας. Ακολούθησαν διάφορα γεγονότα και η κριτική του C.W. Mills¹⁴ που συνέβαλαν στον αναπροσανατολισμό των θεωριών των κοινωνικών προβλημάτων. Ο Mills επισήμανε τους ιστορικούς και κοινωνιολογικούς παράγοντες που επηρέασαν τους κοινωνικούς παθολόγους —τις προϋπάρχουσες οργανικές θεωρίες, την έμφαση σε κοινωνικά σύνολα, την αγροτική και θρησκευτική προέλευση των κοινωνικοπαθολόγων, τις ανάγκες επέκτασης και εδραίωσης της αμερικανικής ηπείρου, τις ανάγκες συστηματοποίησης στοιχείων για τους φοιτητές κοινωνιολογίας κλπ.— στο να αποδώσουν προβληματικό χαρακτήρα στις διαδικασίες σύγκρουσης, κοινωνικού μετασχηματισμού και πολιτισμικής υστέρησης. Επιπλέον, οι υποστηρικτές των κοινωνικών συστημικών θεωριών δεν μπόρεσαν να προβλέψουν κοσμογονικά γεγονότα, όπως οι παγκόσμιοι πόλεμοι, η οικονομική ύφεση και οι εξεγέρσεις των μειονοτήτων. Για να καλυφθούν τα επιστημονικά κενά, εμφανίστηκαν καινούριες θεωρίες κοινωνικών προβλημάτων, που έχουν τις ρίζες τους στις κλασικές θεωρίες των Marx, Weber, Simmel, Small, Park, Mead και Cooley. Στον αναπροσανατολισμό των θεωριών συνέβαλε ουσιαστικά και η «λειτουργική ανάλυση» των συγκρούσεων από τον L. Coser.¹⁵ Ανάμεσα στις καινούριες θεωρίες για τα κοινωνικά προβλήματα, που βλέπουν τις κοινωνικές συγκρούσεις και μεταβολές ως φυσιολογικά φαινόμενα, συγκαταλέγονται τόσο οι προοδευτικές όσο και οι ριζοσπαστικές θεωρίες.

Μέχρι τώρα ασχολήθηκα με τις «αντικειμενικές» θεωρίες των κοινωνικών προβλημάτων, δηλαδή με θεωρίες που ισχυρίζονται ότι τα κοινωνικά προβλήματα είναι συνάρτηση ορισμένων παραγόντων και συνθηκών που

14. C.W. Mills, «The Professional Ideology of Social Pathologists», *American Journal of Sociology*, 49 (Σεπτέμβριος 1943), σ. 165-180.

15. B.L. Rubington και Weinberg, *ό.π.*, σ. 85-96 και L.A. Coser, *The Functions of Social Conflict*, Νέα Υόρκη, The Free Press, 1956.

επισημαίνονται a priori από τους ίδιους τους κοινωνικούς επιστήμονες. Στην περίπτωση των δύο θεωρητικών μοντέλων, που θα καλύψω τώρα —τη θεωρία των «συγκρούσεων αξιών/συμφερόντων» και τη θεωρία «της κοινωνικής αντίδρασης» (ή του χαρακτηρισμού)— αιτιολογική σημασία αποκτούν οι «υποκειμενικοί» παράγοντες, έννοιες και ερμηνείες.¹⁶

1. *Θεωρία της σύγκρουσης αξιών και συμφερόντων.* Η θεωρητική αυτή σκοπιά απορρίπτει την ιδέα ότι το κοινωνικό σύστημα βρίσκεται σε κατάσταση αρμονίας και αλληλοσυνάφειας. Απεναντίας, προϋποθέτει την ύπαρξη ετερογένειας και συνακόλουθα αντικρουόμενες αξίες και συμφέροντα. Ανάλογα με τις αξίες τους, οι διάφορες κοινωνικές ομάδες αξιολογούν διαφορετικά τις λεγόμενες αντικειμενικές καταστάσεις. Οι Fuller και Myers, που πρωτοστάτησαν στη διάδοση αυτού του προσανατολισμού, ισχυρίζονται ότι «είναι ακριβώς η παρουσία διαφωνίας σε κρίσεις αξιών που αποτελεί το πρωταρχικό αίτιο των κοινωνικών προβλημάτων τόσο στον προσδιορισμό μιας κατάστασης ως προβληματικής όσο και στις μεταγενέστερες ενέργειες επίλυσης του προβλήματος»¹⁷ (π.χ. η κυκλοφορία των ΙΧ στο κέντρο της Αθήνας αποτελεί πρόβλημα για τους περιβαλλοντολόγους και τους μη ιδιοκτήτες πεζούς, αλλά όχι για τους οδηγούς και τους καταστηματούχους).

Ένα κεντρικό χαρακτηριστικό της θεωρίας σύγκρουσης αξιών είναι η υπόθεση των φάσεων.¹⁸ Κοινωνικοί επιστήμονες της σχολής αυτής έχουν επισημάνει διάφορα στάδια στην εμφάνιση και εξαφάνιση των κοινωνικών προβλημάτων. Μια τυπική πορεία είναι α) ο προσδιορισμός του προβλήματος, β) η αναζήτηση αιτιών, γ) οι προτάσεις για λύσεις και δ) η αξιολόγηση της έκβασης. Παρόλο που υπάρχουν διαφορές στον αριθμό και την ονομασία των φάσεων, όλοι συμφωνούν ότι οι αντικειμενικές κοινωνικές συνθήκες δεν αποτελούν αυτόματα κοινωνικά προβλήματα και ότι η πορεία του προβλήματος δεν προχωράει αυτόματα από φάση σε φάση. Η πορεία και η έκβαση του προβλήματος είναι συνάρτηση της αλληλεπίδρασης μεταξύ διαφόρων παρα-

16. Βλ. A.L. Mauss, *Social Problems as Social Movements*, Φιλαδέλφεια, J.B. Lippincot, 1975, σ. 32-37, για κατάταξη των θεωριών κοινωνικών προβλημάτων.

17. R.C. Fuller και R.R. Myers, «The Natural History of a Social Problem», *American Sociological Review*, 6 (Ιούνιος 1941), σ. 320-327, και R.C. Fuller και R.R. Myers, «Some Aspects of a Theory of Social Problems», *American Sociological Review*, 6 (Φεβρουάριος 1941), σ. 24-32.

18. E.M. Lemert, «Is there a Natural History of Social Problems?», *American Sociological Review*, 16 (Απρίλιος 1951), σ. 217-223· H. Blumer, «Social Problems as Collective Behavior», *Social Problems*, 18 (Χειμώνας 1971), σ. 298-306· M. Spector και J.J. Kitsuse, «Social Problems: A Reformulation», *Social Problems*, 21 (Φθινόπωρο 1973), σ. 145-159 και R.W. Pong, «Social Problems as a Conflict Process», Εισήγηση στο ετήσιο συνέδριο της Εταιρείας για την Ανάλυση των Κοινωνικών Προβλημάτων, San Francisco, 1-4 Σεπτεμβρίου 1978.

γόντων, όπως π.χ. τα συγκριτικά πλεονεκτήματα (εξουσία, στρατηγική, σύμβολα, οικονομικοί πόροι κλπ.) του καθενός στη διαδικασία αναμέτρησης.¹⁹ Είναι επίσης χαρακτηριστικό της σχολής αυτής, ότι κανένα κοινωνικό πρόβλημα δεν «λύνεται» οριστικά. Η λύση ενός κοινωνικού προβλήματος δημιουργεί καινούριες καταστάσεις, οι οποίες εγκυμονούν καινούρια κοινωνικά προβλήματα, π.χ. η τεχνολογία ίσως να έλυσε ορισμένα οικονομικά προβλήματα και προβλήματα επικοινωνίας και μεταφοράς. Ταυτόχρονα όμως έχει οδηγήσει στην αλλοτρίωση, στη συρρίκνωση των φυσικών πόρων, στη μόλυνση του περιβάλλοντος, και πιθανόν να οδηγήσει στον αφανισμό της ανθρωπότητας.²⁰

2. *Θεωρία της κοινωνικής αντίδρασης (του χαρακτηρισμού)*. Η θεωρία της κοινωνικής αντίδρασης αναπτύχθηκε στη δεκαετία του 1950 σε αντιπαράθεση με τις θετικιστικές, κοινωνικοπαθολογικές θεωρίες, που αναζητούσαν τα αίτια της αποκλίνουσας συμπεριφοράς στις παρορμήσεις, τις στερήσεις και τις δημογραφικές ιδιότητες του αποκλίνοντος. Αντίθετα, η θεωρία του χαρακτηρισμού —βασισμένη στην κλασική σκέψη του W.I. Thomas (όπου η συμπεριφορά αντιστοιχεί στην αντίληψη της κατάστασης) καθώς και στις θεωρίες των G. Mead και C. Cooley— σχετικά με την επίδραση των εκτιμήσεων των «σημαντικών» και «γενικευμένων» άλλων στη διαμόρφωση της αυτο-εικόνας κλπ. — εντοπίζει τα αίτια της αποκλίνουσας συμπεριφοράς στους χαρακτηρισμούς και στις εκτιμήσεις των άλλων (π.χ. γονέων, δασκάλων, δικαστών, αρχών κλπ.).²¹ Οι άλλοι μπορεί από σκοπιμότητα ή από παραδρομή να χαρακτηρίσουν άτομα ως αποκλίνοντες, ανεξάρτητα αν τα άτομα αυτά είναι νομοταγή ή παραβάτες. Επίσης, οι θεωρητικοί της σχολής αυτής υποθέτουν ότι όλοι μας παραβιάζουμε, λιγότερο ή περισσότερο, τους κανόνες συμπεριφοράς ή ακόμα και τους νόμους. Όμως, η ετικέτα του αποκλίνοντος δεν εκτοξεύεται αδιάκριτα σε όλους. Μεσολαβεί κάποια διαδικασία επιλογής —και εδώ είναι το προοδευτικό στοιχείο της θεωρίας— που συνίσταται στο να χαρακτηριστούν ως αποκλίνοντες, άτομα σε ορισμένες περιόδους και οικονομικές τά-

19. Τόσο οι Spector και Kitsuse, «Social Problems: A Reformulation», *ό.π.*, όσο και οι R. Ross και G.L. Staines, «The Politics of Analyzing Social Problems», 20 (Καλοκαίρι 1972), σ. 18-40 διατυπώνουν ενδιαφέρουσες υποθέσεις σχετικά με την «επιτυχία» των κινήματων στην αντιμετώπιση και επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων.

20. J.C. Wolfe, «When is a Social Problem a Problem? Social Problem Movements in Retrospect» στο A.L. Mauss και J.C. Wolfe (επιμ.), *This Land of Promises: The Rise and Fall of Social Problems in America*, Φιλαδέλφεια, J.B. Lippincot, 1977, σ. 437-444.

21. Rubington και Weinberg, *ό.π.*, σ. 195-196· W.I. Thomas, *The Child in America*, Νέα Υόρκη, Knopf, 1928· C.H. Cooley, *Human Nature and the Social Order*, Νέα Υόρκη, Scribners, 1902.

εις, π.χ. οι αρχές είναι πιθανότερο να χαρακτηρίσουν άτομα από τις κατώτερες τάξεις και τις μειονότητες ως αποκλίνοντα κατά τη διάρκεια εκστρατείας κατά των ναρκωτικών.²² Μετά το χαρακτηρισμό, δημιουργείται κατάσταση πόλωσης και κλιμάκωσης (η πόρνη γίνεται ναρκομανής και στη συνέχεια εγκληματίας, κατά την εκτίμηση των αρχών), η οποία εξαναγκάζει τον χαρακτηριζόμενο να καταλήξει πραγματικά στην παραβίαση του νόμου ή και σε υποτροπή της αποκλίνουσας συμπεριφοράς.

Η θεωρία του χαρακτηρισμού είναι βασικά θεωρία της «δευτερογενούς παρέκκλισης».²³ *Πρώτον*, δεν εξηγεί την επίδραση των αιτιών που προκάλεσαν την πρωτογενή παρέκκλιση, στις μετέπειτα παρεκκλίσεις, *δευτερον*, αγνοεί τον αποθαρρυντικό ρόλο της κοινωνικής αντίδρασης στη δευτερογενή παρέκκλιση και *τρίτον*, αποδίδει μια παντοδυναμία στους χαρακτηρισμούς, βλέποντας τους χαρακτηρισμένους ως παθητικούς αποδέκτες. Μια τέτοια θεωρητική προσέγγιση αντιβαίνει στις κλασικές θεωρίες της «συμβολικής αλληλεπίδρασης» που, σε αντιπαράθεση με τις μηχανιστικές θεωρίες της ψυχανάλυσης, βλέπουν τον άνθρωπο να συμμετέχει ενεργά και δημιουργικά στις καθημερινές σχέσεις. Ο Mead έκανε μια σχετική διάκριση μεταξύ του ME (εμένα), που δέχεται επιδράσεις των άλλων και του I (εγώ), που αντιπροσωπεύει το αυτόνομο μέρος του χαρακτήρα μας.²⁴

Γ. Ριζοσπαστικές θεωρίες

Μέχρι τη δεκαετία του 1960 κυριαρχούσαν οι δομολειτουργικές θεωρίες καθώς και θεωρίες που προέρχονται από τη σχολή της συμβολικής αλληλεπίδρασης και την κλασική ανάλυση του M. Weber. Οι θεωρίες αυτές δεν έθεσαν υπό αμφισβήτηση το καπιταλιστικό καθεστώς. Οι πρακτικές τους προεκτάσεις ήταν μεταρρυθμιστικές και ενίσχυαν το κατεστημένο. Οι ριζοσπαστικές μαρξιστικές προσεγγίσεις δεν προσέλκυσαν τους κοινωνιολόγους για τους παρακάτω λόγους: α) η καταδίωξη των προοδευτικών από το αντιδραστικό μακαρθικό κίνημα,²⁵ β) το γεγονός ότι τα δύο κυρίαρχα θεωρητικά μοντέλα (η λειτουργική ανάλυση και η σχολή της συμβολικής αλληλεπίδρα-

22. H.S. Becker, *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, Νέα Υόρκη, The Free Press of Glencoe, 1963, σ. 9.

23. E.M. Lemert, *Social Pathology: A Systematic Approach to the Theory of Sociopathic Behavior*, Νέα Υόρκη, McGraw Hill, 1951, σ. 75-77· C.H. McCaghy, *Crime, Conflict and Interest Groups*, Νέα Υόρκη, MacMillan Publishing Co, 1976, σ. 87-88.

24. G.H. Mead, *Mind, Self and Society*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1934.

25. R. Lamy, «The Globalization of American Sociology», *The American Sociologist*, 11 (Μάιος 1976), σ. 104-114.

σης) αναπτύχθηκαν στα δύο μεγάλα πανεπιστήμια (Harvard και Chicago)²⁶ και γ) οι ανάγκες επαγγελματιοποίησης και εδραίωσης της κοινωνιολογίας που οδήγησαν τους κοινωνιολόγους σε θετικιστικές, εμπειριστικές και μικροκοινωνιολογικές αναλύσεις. Με τον τερματισμό, όμως, του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου, την εμφάνιση του πολυκεντρισμού στο κομμουνιστικό μπλοκ και των κινημάτων για ίσα δικαιώματα και ειρήνη, καθώς και μετά τις εκδόσεις του C.W. Mills (*Η κοινωνιολογική φαντασία και η εξουσία των ελίτ*), που επέκρινε τα δομολειτουργικά, στατικά, και αταξικά μοντέλα ανάλυσης, δημιουργήθηκε ένα ευνοϊκότερο κλίμα για την αποδοχή ριζοσπαστικών μοντέλων ανάλυσης.²⁷ Ανάμεσα στα καινούρια μοντέλα ανάλυσης των κοινωνικών προβλημάτων ήταν η ορθόδοξη μαρξιστική θεωρία και η «κριτική κοινωνιολογία» του C.W. Mills.

1. *Ορθόδοξη μαρξιστική θεωρία (Ιστορικός Διαλεκτικός Υλισμός)*. Για τους ορθόδοξους μαρξιστές, τα κοινωνικά προβλήματα —οικονομική ανέχεια, πόλεμοι, αλλοτριώση, ναρκωτικά, πορνεία κλπ.— είναι συνάρτηση της υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου στα χέρια των καπιταλιστών και συνακόλουθα των στερήσεων που συνεπάγεται αυτή η συσσώρευση του κεφαλαίου. Στα χέρια των καπιταλιστών βρίσκεται και ο κρατικός μηχανισμός για τη διατήρηση των ανισοτήτων, με τις γνωστές συνέπειες. Επιπλέον, οι καπιταλιστές ελέγχουν και τα υπόλοιπα στοιχεία του εποικοδομήματος, όπως η εκπαίδευση, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας κλπ., για την παραγωγή κατάλληλης ιδεολογίας και την αναπαραγωγή των σχέσεων εκμετάλλευσης. Σύμφωνα όμως με τη διαλεκτική, η εκμετάλλευση μαζί με τις μεταβολές στα μέσα παραγωγής που έφερε ο καπιταλισμός και η αντίθεση μεταξύ του κοινωνικού χαρακτήρα της παραγωγής και της καπιταλιστικής μορφής ιδιοποίησης των αποτελεσμάτων της, θα συμβάλουν στη συνειδητοποίηση και τη συσπείρωση των εργατών, στη μεταμόρφωση της εργατικής τάξης από τάξη «καθ' εαυτήν» σε τάξη «για τον εαυτό της», και στην ανατροπή (βίαια όπου χρειάζεται) του κατεστημένου. Θα ακολουθήσει η μεταβατική περίοδος του σοσιαλισμού (δικτατορία του προλεταριάτου) και τελικά ο κομμουνισμός, όπου θα εκλείψει η εκμετάλλευση, το κράτος, και τα κοινωνικά προβλήματα, σαν συνέχεια της συλλογικής οργάνωσης της κοινωνίας και της κυριαρχίας του ανθρώπου πάνω στις επιδιώξεις και τις αποφάσεις του.²⁸

26. Rubington και Weinberg, *ό.π.*

27. C. W. Mills, *The Sociological Imagination*, Νέα Υόρκη, Grove Press, 1959· C.W. Mills, *The Power Elite*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1965· T. Pitch, «The Roots of Radical Sociology», *Insurgent Sociologist*, 4 (Καλοκαίρι 1974), σ. 45-48.

28. K. Marx και F. Engels: *Selected Works*, Μόσχα, Progress Publishers, 1968, σ. 31-63, 394-430, 413, 426, 449-586· V.I. Lenin, *Marx, Engels and Marxism*, Μόσχα, Progress Publi-

2. *Κριτική κοινωνιολογία*. Διάφοροι επιστημολογικοί και ιστορικοί παράγοντες συνετέλεσαν στην εμφάνιση της κριτικής κοινωνιολογίας. Η πολυδιάστατη σύλληψη της διαστρωμάτωσης από τον Weber, η κριτική της καπιταλιστικής κοινωνίας από τους νεο-φροϋδικούς (ιδιαίτερα τον Fromm),²⁹ η ανάλυση του Dahrendorf, που έδωσε προτεραιότητα σε εξουσιαστικές αντικοινωνικές σχέσεις,³⁰ η ανάλυση ευρωπαϊών κοινωνιολόγων όσον αφορά τη σχετική αυτοτέλεια του κράτους, καθώς και η ανάλυση του C.W. Mills για την τρισδιάστατη φύση των élite της Αμερικής³¹ είναι οι επιστημολογικοί παράγοντες που συνέβαλαν στην ανάπτυξη της κριτικής κοινωνιολογίας. Σημαντικό ρόλο όμως έπαιξαν τα παρακάτω γεγονότα και οι εμπειρίες γύρω από τη σοβιετική επανάσταση: το γεγονός ότι η επανάσταση δεν έλαβε χώρα στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές κοινωνίες (διαμεύδοντας τις προβλέψεις του Marx), η εμφάνιση μιας κρατικής γραφειοκρατίας, η παράταση της δικτατορίας του προλεταριάτου, καθώς και η εμφάνιση κοινών χαρακτηριστικών (ακόμη και η υιοθέτηση δομολειτουργικής ανάλυσης από σοβιετικούς κοινωνικούς επιστήμονες) μεταξύ της βιομηχανικής Δύσης και Ανατολής (η λεγόμενη θεωρία της σύγκλισης).³² Ενώ για τους νεομαρξιστές κριτικούς

shers, 1976, σ. 328-349, 425-435· West Berlin Collective, *Capital, τ. I A Readable Guide*, Λονδίνο, IMG Publication, 1971, σ. 31-63· I.M. Zeitlin, *Ideology and the Development of Sociological Theory*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1968, σ. 39-42· B. Chasin και G. Chasin, *Power and Ideology: A Marxist Approach to Political Sociology*, Schenkman Publishing Co. Cambridge, Mass. 1974, σ. 111-114. Όσον αφορά τον τρόπο ανατροπής των καπιταλιστών, οι μαρξιστές βασικά προϋποθέτουν βίαιη ανατροπή από την εργατική τάξη (Βλ. Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, *Marx and Engels, Selected Works*, ό.π., σ. 3). Όμως, ο ίδιος ο Μαρξ πρόβλεψε την ανάληψη της εξουσίας και χωρίς προσφυγή στη βία, ιδιαίτερα όταν η άρχουσα τάξη μαστιγείται από αντιθέσεις. Σε ομιλία που έδωσε στο Amsterdam το 1872, ο Μαρξ είπε τα εξής: «Κάποια μέρα οι εργάτες θα πρέπει να κατακτήσουν την πολιτική ηγεμονία για να εδραιωθεί η καινούρια οργάνωση της εργασίας. Θα πρέπει να ανατρέψουν το παλιό πολιτικό σύστημα που συντηρεί τους παλιούς θεσμούς (...) Φυσικά, αυτό δεν σημαίνει ότι τα μέσα για την επίτευξη αυτού του σκοπού θα είναι παντού τα ίδια. Υπάρχουν ορισμένες χώρες όπως οι ΗΠΑ και η Αγγλία όπου οι εργάτες ίσως να αναγκαστούν να εκπληρώσουν τους σκοπούς τους με ειρηνικά μέσα (Cf. Le Febvre, *The Sociology of Marx*, Νέα Υόρκη, Vintage Books, 1968, σ. 59-88).

29. E. Fromm, *The Same Society*, Νέα Υόρκη, Fawcett, 1955· Karen Horney, *The Neurotic Personality of Our Time*, Νέα Υόρκη 1937.

30. R. Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford, Stanford University Press, 1959.

31. C.W. Mills, *The Power Elite*, ό.π.

32. Για το θέμα της γραφειοκρατίας βλ. L.C. Young, «Mass Sociology Chinese Style», *The American Sociologist*, 9 (Αύγουστος 1974) και D. Lane, *Politics and Society in the U.S.*, Λονδίνο, Martin Robertson and Co, 1974, όπου γίνεται μια κριτική παρουσίαση τεσσάρων μοντέλων της σύγχρονης σοβιετικής κοινωνίας (γραφειοκρατικό, γραφειοκρατικό/ταξικό, ολοκληρωτικό και σύγκλιση). Σχετικά με τη σύγκλιση των θεωρητικών προσεγγίσεων (αναλυτικών και διαλεκτικών) στις καπιταλιστικές και κομμουνιστικές κοινωνίες, βλ. A.M. Weinberg, «The Third International Conference on Science and Society», *Bulletin of Atomic Scientists*, 25

κοινωνιολόγους, ο οικονομικός παράγοντας παίζει πρωταρχικό ρόλο στη γέννηση των κοινωνικών προβλημάτων, μεσολαβούν και άλλοι παράγοντες, π.χ. η συγκέντρωση εξουσίας, η κουλτούρα, οι παραδόσεις κλπ., που επηρεάζουν την εμφάνιση και πορεία των κοινωνικών προβλημάτων. Για τους κριτικούς κοινωνιολόγους, φορείς στον κοινωνικό μετασχηματισμό για την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων δεν είναι μόνο η εργατική τάξη, αλλά και άλλες μη προνομιούχες τάξεις όπως οι αγρότες, οι διανοούμενοι, οι φοιτητές, οι μειονότητες, οι γυναίκες κλπ.

Δ. Υπαρξιακός ανθρωπισμός: μια εκλεκτική προσέγγιση

Οι οπαδοί του «υπαρξιακού ανθρωπισμού» προβάλλουν μια πολυδιάστατη εικόνα του ανθρώπου και απορρίπτουν δογματικές και μονόπλευρες αναλύσεις των κοινωνικών προβλημάτων.³³ Πιστεύουν ότι κανένας κλάδος δεν έχει μονοπώλιο στη διάγνωση, στην αιτιολόγηση και στην επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων, αναγνωρίζοντας τη συμβολή πολλών κλάδων, περιλαμβανομένων ακόμη της φιλοσοφίας και της δημοσιογραφίας. Διαλέγουν τα θετικά και απορρίπτουν τα αρνητικά στοιχεία από διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις. Απορρίπτουν την υπόθεση της ισορροπίας του κοινωνικού συστήματος (το γραφειοκρατικό διαχειριστικό λειτουργικό μοντέλο), αλλά αποδέχονται την κριτική πλευρά της δομολειτουργικής ανάλυσης. Όσον αφορά τη μαρξιστική ανάλυση, δέχονται τη διαλεκτική μεθοδολογία, απορρίπτουν όμως τις μονολιθικές και συνωμοτικές αντιλήψεις της θεωρίας. Τέλος, αποδέχονται τα έργα ενός θεωρητικού που συμβαδίζουν με τον προσανατολισμό τους, και απορρίπτουν άλλα έργα του ίδιου θεωρητικού που έρχονται σε αντίθεση με τον προσανατολισμό τους.

(Νοέμβριος 1969), σ. 23-26· A.W. Gouldner, *The Coming Crisis in Western Sociology*, Νέα Υόρκη, Alvin Books, 1971, σ. 466 και T. Parsons, *Sociological Theory and Modern Society*, United Kingdom, MacMillan, 1968, σ. 485-486. Δεν χωρεί αμφιβολία ότι οι θεωρητικοί της «σύγκλισης» θα ερμηνεύσουν τις τελευταίες εξελίξεις και τη φιλελευθεροποίηση τόσο στην Κίνα όσο και στη Σοβιετική Ένωση ως επαλήθευση της ανάλυσής τους.

33. A. McLung Lee, *Toward a Humanist Sociology*, NJ Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1973· A.McLung Lee, «Humanist Challenges to Positivists», *The Insurgent Sociologist*, 6 (Φθινόπωρο 1975), σ. 41-50 και J.F. Glass, «Clinical Sociology: A New Profession», Εισήγηση στο συνέδριο της Αμερικάνικης Κοινωνιολογικής Εταιρείας στο Σικάγο, 5-8 Σεπτεμβρίου 1977.

Οι θεωρίες που ασπάζονται οι κοινωνικοί επιστήμονες, τους προσανατολίζουν προς συγκεκριμένες διαγνώσεις και ιεραρχήσεις των κοινωνικών προβλημάτων. Συγκεκριμένα οι θεωρίες που προαναφέρθηκαν χρησιμοποιούν διαφορετικά κριτήρια για να προσδιορίσουν και να εντοπίσουν τα κοινωνικά προβλήματα. Ιδεοτυπικά, και από άποψη προσδιορισμού, μπορούμε να κατατάξουμε τις διάφορες θεωρίες κοινωνικών προβλημάτων σε τρεις κατηγορίες:

A. Κοινωνικοσυστημικές θεωρίες

Στην κατηγορία αυτή κατατάσσουμε τις τρεις συντηρητικές προσεγγίσεις (την κοινωνική παθολογία, τη δομολειτουργική ανάλυση και την κοινωνικοπολιτισμική αποδιοργάνωση), που ιστορικά προηγήθηκαν των άλλων θεωριών. Κριτήρια για τον προσδιορισμό του κοινωνικού προβλήματος, στις περιπτώσεις αυτές, είναι *κάποια σημαντική και ουσιαστική παρέκκλιση από τις κοινά αποδεκτές νόρμες ή αξίες του κοινωνικού συστήματος*. Το τι όμως αποτελεί παρέκκλιση αφήνεται στην κρίση του κοινωνικού επιστήμονα, όπως αυτός αντιλαμβάνεται το κοινωνικό σύστημα. Προκειμένου να αποφύγουν την υπερβολική εξάρτηση στην κοινή γνώμη για τον προσδιορισμό των κοινωνικών προβλημάτων (και συνεπώς στην αντιδραστική ερμηνεία για το τι αποτελεί κοινωνικό πρόβλημα), οι δομολειτουργιστές τονίζουν το ρόλο της κοινωνιολογίας στην αποκάλυψη των λανθανόντων κοινωνικών προβλημάτων.³⁴

B. Λαϊκιστικές και υποκειμενικές θεωρίες

Οι λαϊκιστικές θεωρίες —η θεωρία της σύγκρουσης συμφερόντων/αξιών και η θεωρία της «κοινωνικής αντίδρασης»— βασίζονται σε μη επιστημονικά κριτήρια για τον προσδιορισμό των κοινωνικών προβλημάτων. Στις προσπάθειές τους να απαλλαγούν από τις μεσαιοταξικές ιδεολογικές προκαταλήψεις των κοινωνικών παθολόγων, και έτσι να πετύχουν την πραγματική ιδεολογική ουδετερότητα, οι υποστηρικτές της θεωρίας της σύγκρουσης συμφερόντων χρησιμοποιούν την κοινή γνώμη ως κριτήριο για την αναγνώριση των κοινωνι-

34. R.K. Merton και R.A. Nisbet, *Contemporary Social Problems*, Harcourt, Νέα Υόρκη, Brace and World, 1971, σ. 799, 806.

κών προβλημάτων, ενώ οι θεωρητικοί της κοινωνικής αντίδρασης καταφεύγουν στην εκτίμηση των αρχών/παραγόντων. Και στις δύο περιπτώσεις οι αντικειμενικές συνθήκες αυτές καθ' εαυτές δεν αποτελούν αυτόματα κοινωνικά προβλήματα. Παλαιότερα, ορισμένες καταστάσεις όπως η φτώχεια, ο ρατσισμός και ο σεξισμός υπήρχαν σε σοβαρότερες μορφές, αλλά δεν αποτέλεσαν κοινωνικά προβλήματα. Αντίθετα ορισμένες καταστάσεις, οι οποίες δεν είχαν καμιά αντικειμενική βάση στην πραγματικότητα, όπως η δίωξη των εβραίων από τους Ναζί και η δίωξη των κομμουνιστών στις ΗΠΑ την εποχή του J. McCarthy, αποτέλεσαν σοβαρά κοινωνικά προβλήματα.³⁵ Συνεπώς το τι αποτελεί κοινωνικό πρόβλημα για τους λαϊκιστές εξαρτάται από την αντίληψη της κοινής γνώμης ή των αρχών. Κοινωνικό πρόβλημα υπάρχει όταν «ένας σημαντικός αριθμός ατόμων ή ένας αριθμός σημαντικών ατόμων αντιλαμβάνονται την ύπαρξη μιας ανεπιθύμητης διαφοράς μεταξύ κοινωνικών ιδανικών και της πραγματικότητας και πιστεύουν ότι η διαφορά αυτή θα εκλείψει μετά από συλλογικές δραστηριότητες». Οι κοινωνιολόγοι της σύγκρουσης αξιών/συμπερόντων πρόσθεσαν το δεύτερο μέρος «ένας αριθμός σημαντικών ατόμων», προκειμένου να μειώσουν την εξάρτηση στην κοινή γνώμη ως παράγοντα στον προσδιορισμό των κοινωνικών προβλημάτων.³⁶

Μολονότι οι λαϊκιστές (δηλαδή η σχολή της σύγκρουσης αξιών/συμπερόντων) προσπάθησαν να απαλλαχτούν από τις ιδεολογικές προκαταλήψεις των προκατόχων τους, όμως δεν το κατάφεραν (Manis), αφού α) η κοινή γνώμη επηρεάζεται από τα μέσα ενημέρωσης και τα συμφέροντα και β) η εξάρτηση της κοινής γνώμης ως κριτήριο για τον προσδιορισμό του κοινωνικού προβλήματος μπορεί να οδηγήσει τους κοινωνιολόγους στο να ασχοληθούν με προβλήματα-συμπτώματα (ναρκωτικά) και όχι με ουσιαστικά προβλήματα (πχ. κατανομή του πλούτου).³⁷

Τέλος, σε μια μελέτη τριάντα τεσσάρων βιβλίων για τα κοινωνικά προβλήματα και σφυγμομετρήσεων της κοινής γνώμης μεταξύ 1955 και 1975 στις ΗΠΑ, διαπιστώθηκε σημαντική ασυμμετρία στις απόψεις των συγγραφέων και του κοινού σχετικά με το τι αποτελεί κοινωνικό πρόβλημα.³⁸ Για

35. R.C. Fuller και R.P. Myers, «The Natural History of Social Problems...», ό.π.· H. Blumer, ό.π., σ. 298-299· J.I. Kitsuse και M. Spector, «Toward a Sociology of Social Problems», *Social Problems*, 20 (4), σ. 414· M. Spector και J.I. Kitsuse, «Social Problems: a Reformulation...», ό.π., σ. 146.

36. R. McKee και I. Robertson, *Social Problems*, Νέα Υόρκη, Random House, 1975· R. Stark, *Social Problems and Social Movements*, Νέα Υόρκη, Random House, 1975.

37. J.G. Manis, «The Concept of Social Problems: Vox Populi and Sociological Analysis», *Social Problems*, 21 (3), 1975, σ. 305-315.

38. R.H. Lauer, «Defining Social Problems: Public and Professional Perspectives», *Social Problems*, 24 (Οκτώβριος 1976), σ. 122-130. Ο Lauer επικρίνει την τάση για επαγγελματική εξειδίκευση στην κοινωνιολογία που είχε ως αποτέλεσμα να υποβαθμιστεί ο ρόλος του οικο-

παράδειγμα, τα δύο σημαντικότερα κοινωνικά προβλήματα για το κοινό ήταν ο πόλεμος και η ειρήνη και ο πληθωρισμός, ενώ για τους επαγγελματίες κοινωνιολόγους ήταν η εγκληματικότητα και τα προβλήματα της οικογένειας. Στην προκειμένη περίπτωση, όμως, το κοινό είχε περισσότερο ριζοσπαστικές αντιλήψεις από τους κοινωνιολόγους.

Γ. Ουτοπικές θεωρίες

Θεωρίες των κοινωνικών προβλημάτων όπως η ορθόδοξη μαρξιστική ανάλυση, η κριτική κοινωνιολογία και ο υπαρξιακός ανθρωπισμός κατατάσσονται στις ουτοπικές θεωρίες όχι γιατί είναι εξωπραγματικές αλλά γιατί απορρίπτουν τις επικρατούσες νόρμες, τις επισημάνσεις των αρχών, ή ακόμα και της κοινής γνώμης, ως κριτήρια για τον καθορισμό των κοινωνικών προβλημάτων. *Οι θεωρητικοί αυτοί προϋποθέτουν μια μελλοντική κατάσταση/κοινωνική οργάνωση του ανθρώπου και της κοινωνίας όπου κυριαρχούν η αυτονομία, η κοινωνική και οικονομική ασφάλεια, οι ισότητες και αυθεντικές σχέσεις, και η ανάπτυξη της προσωπικότητας.* Η υφισταμένη κοινωνία, σε όλες τις μορφές και τις εκφράσεις, έρχεται σε αντίθεση με το μοντέλο μιας ανθρώπινης κοινωνίας. Για τους *ορθόδοξους μαρξιστές*, το ουσιαστικό πρόβλημα είναι η οικονομική εκμετάλλευση και ανισότητα, και όλα τα άλλα προβλήματα είναι συμπτώματα αυτής της ανισότητας. Για τους *κριτικούς κοινωνιολόγους* εκτός από την οικονομική ανισότητα, σημαντικά προβλήματα είναι και η γραφειοκρατία, η μαζική κοινωνία και η συγκέντρωση της εξουσίας. Για τους *υπαρξιακούς ανθρωπιστές* το πρόβλημα είναι η τάση της χρησιμοθηρίας (instrumentalism), που αντανακλάται στην υπάρχουσα γραφειοκρατία, τεχνοκρατία, εξειδίκευση, και το θετικισμό και που συνιστάται στη χρησιμοποίηση του ανθρώπου ως μέσου και όχι ως αυτοσκοπού.³⁹

Στα πλαίσια της ουτοπικής προσέγγισης θα ήταν σκόπιμο να αναφερθούμε και στη διαγνωστική διαδικασία του M. Manis. Ο Manis προτείνει την αξιοποίηση των επιστημονικών αξιών, θεωριών και μεθοδολογίας για τον εντοπισμό των κοινωνικών προβλημάτων και τον καθορισμό των συνεπειών τους. Σε αντίθεση με τους λαϊκιστές, που βλέπουν τις αντικειμενικές συνθήκες ως επιφανόμενα στη διαδικασία διάγνωσης από διάφορες κοινωνικές ομάδες συμφερόντων, ο Manis αντιστρέφει τα πράγματα: «Κοινωνι-

νομικού παράγοντα ως αιτιολογικού παράγοντα στη δημιουργία των κοινωνικών προβλημάτων και ταυτόχρονα να αχρηστεύσει τους κοινωνιολόγους ως αναλτές των οικονομικών προβλημάτων που ίσως να έχουν μεγαλύτερη σημασία για το κοινό.

39. A. McLung Lee, «Toward a Humanist Sociology...», *ό.π.*, και A. McLung Lee, «Humanist Challenges to Positivism...», *ό.π.*

κά προβλήματα αποτελούν αυτές οι κοινωνικές συνθήκες, οι οποίες μετά από επιστημονική ανάλυση —και με βάση τις επιστημονικές αξίες— επισημαίνονται ως επιζήμιες για τις ανθρώπινες κοινωνίες». ⁴⁰ Προτείνει οι επιστημονικές αξίες, όπως η αναζήτηση της γνώσης, η διάδοση της γνώσης, η ελευθερία της σκέψης, η προστασία των ανθρώπινων υποκειμένων να χρησιμοποιηθούν ως κριτήρια για την εντόπιση κοινωνικών συνθηκών (π.χ. φασισμός) που παραβιάζουν τις παραπάνω επιστημονικές αξίες. Επιπλέον, ο Manis προτείνει να αξιοποιηθεί η επιστημονική μεθοδολογία για τον καθορισμό της προτεραιότητας και σοβαρότητας των κοινωνικών προβλημάτων. Γι' αυτό προτείνει ιεράρχηση των κοινωνικών προβλημάτων βάσει της αιτιολογικής τους προτεραιότητας π.χ. πρωτογενή προβλήματα είναι η φτώχεια, ο ρατσισμός και ο πόλεμος, που έχουν πολυάριθμα αρνητικά επακόλουθα. Δευτερογενή προβλήματα είναι τα αποτελέσματα των πρωτογενών κοινωνικών προβλημάτων και περιλαμβάνουν τις υποβαθμισμένες αστικές περιοχές, την εγκατάλειψη και τον υποσιτισμό. Τα τριτογενή προβλήματα είναι αποτέλεσμα των δευτερογενών, ακολουθούν στο τέλος της αιτιολογικής αλυσίδας, και περιλαμβάνουν τέτοια προβλήματα όπως η εγκληματικότητα και τα ναρκωτικά. Για την εκτίμηση της έκτασης και της σοβαρότητας των κοινωνικών προβλημάτων ο Manis προτείνει την αξιοποίηση των παραδοσιακών θετικιστικών κριτηρίων (π.χ. συχνότητα, διάρκεια, υποτροπή κλπ.) και όχι τον αριθμό των ατόμων που εμπλέκονται σε μια διαμάχη ή το φανατισμό τους — τα οποία αποτελούν περισσότερο κριτήρια για τις λαϊκιστικές προσεγγίσεις. Παρόλο που ο Manis έχει ορισμένες επιφυλάξεις για τη θετικιστική μεθοδολογία, πιστεύει ότι η επιστημονική προσέγγιση είναι λιγότερο εθνοκεντρική, εξασφαλίζει μεγαλύτερη σταθερότητα και επηρεάζεται σε λιγότερο βαθμό από τα συμφέροντα — σε σύγκριση με την αξιοποίηση της κοινής γνώμης ως κριτηρίου για την εκτίμηση της σοβαρότητας. ⁴¹ Φυσικά, ο Manis υποθέτει ότι η επιστήμη είναι ανεξάρτητη από ιδεολογική εκμετάλλευση, πράγμα που έχει διαψευστεί στο παρελθόν.

Σε μια πρώτη εκτίμηση, προκύπτουν ορισμένες ομοιότητες στην προσέγγιση του Manis και της ορθόδοξης μαρξιστικής κοινωνιολογίας. Υπάρχουν όμως ουσιαστικές διαφορές. Πλην του γεγονότος ότι η επιστήμη —ιδιαιτέρως η κοινωνική— δεν είναι ιδεολογικά ουδέτερη, η μαρξιστική κοινωνιολογία βλέπει το ρατσισμό και τον πόλεμο ως δευτερεύοντα κοινωνικά προβλήματα, και, επιπλέον, καταφεύγει λιγότερο στο θετικισμό και περισσότερο

40. J.G. Manis, «The Concept of Social Problems...», *ό.π.*, σ. 314.

41. J.G. Manis, «Assessing the Seriousness of Social Problems», *Social Problems*, 22 (Οκτώβριος 1974), σ. 1-15.

στον επιστημονικό σοσιαλισμό (διαλεκτική μεθοδολογία) για τη διάγνωση και επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων.

O Pong, από τη σκοπιά της κοινωνιολογίας της γνώσης, επισημαίνει μια σημαντική συνέπεια της διαγνωστικής διαδικασίας. Επηρεασμένος ο ίδιος από τις λαϊκιστικές θεωρίες, τις συγκρούσεις αξιών/συμφερόντων μας προειδοποιεί:⁴² «Ορίζοντας ορισμένες καταστάσεις (π.χ. τα λεγόμενα εγκλήματα χωρίς θύματα, την πορνεία, τα ναρκωτικά και την ομοφυλοφιλία) ως εγκλήματα μπορεί να δημιουργήσει απασχόληση για ορισμένους επαγγελματίες, ακόμη και για κοινωνιολόγους — ταυτόχρονα όμως οδηγεί στην καταστολή και την καταδίωξη των ατόμων που εμπλέκονται σ' αυτές τις καταστάσεις».

Τα κοινωνικά προβλήματα, που εντοπίζουν οι διάφορες θεωρίες, όντας λιγότερο ή περισσότερο ενοχλητικά για το κατεστημένο θα τύχουν ανάλογης χρηματοδότησης. Στις καπιταλιστικές κοινωνίες, όπου κυριαρχούν οι συντηρητικές και οι προοδευτικές θεωρήσεις, είναι ευνόητο ότι θα χρηματοδοτηθούν προτάσεις που δεν αμφισβητούν το καθεστώς.

Τελειώνοντας, μ' αυτό το σκέλος της ανάλυσης, θα ήθελα να διατυπώσω και ορισμένες επιφυλάξεις για την τυπολογία. Στην πραγματικότητα υπάρχουν και επικαλύψεις μεταξύ των κατηγοριών. Οι «κοινωνικοσυστημακές» θεωρίες εμπεριέχουν τόσο τα λαϊκιστικά (π.χ. αποδεκτές νόρμες) όσο και τα επιστημονικά στοιχεία (π.χ. λανθάνουσες καταστάσεις). Το ίδιο και οι «λαϊκιστικές» θεωρίες. Ως αντίβαρο στο λαϊκιστικό στοιχείο (ένας σημαντικός αριθμός) προσθέτουν και το εξουσιαστικό στοιχείο (ένας αριθμός σημαντικών ανθρώπων). Τέλος οι ουτοπικές θεωρίες, παρόλο που αντλούν τα συμπεράσματά τους από το μελλοντικό μοντέλο της κοινωνίας, αναγνωρίζουν και το ρόλο που διαδραματίζουν τα ανώτερα στρώματα (σημαντικοί παράγοντες, ιδιαίτερα οι οικονομικοί) στον προσδιορισμό των κοινωνικών προβλημάτων. Ο κοινωνιολόγος Lauer, προτείνει έναν συμβιβασμό —έναν καταμερισμό εργασίας— μεταξύ λαϊκιστικών και επιστημονικών προσεγγίσεων.⁴³ Τα επιθυμητά επίπεδα της ποιότητας ζωής μπορεί να εξακριβωθούν με σφυγμομέτρηση της κοινής γνώμης. Στη συνέχεια οι κοινωνιολόγοι μπορούν να εντοπίσουν τις συνθήκες που αντιβαίνουν στο επιθυμητό επίπεδο ποιότητας ζωής, και να εξετάσουν τα αίτια των καταστάσεων αυτών προκειμένου να προτείνουν λύσεις.

42. R.W. Pong, «Social Problems as a Conflict Process», *ό.π.*, σ. 6-7.

43. R.H. Lauer, «Defining Social Problems...», *ό.π.*, σ. 128.

Ο Μ. Weber στην προσπάθειά του να προστατεύσει την αυτονομία των πανεπιστημίων από τις κρατικές παρεμβάσεις και να συμβάλει στην εδραίωση της καινούριας επιστήμης της κοινωνιολογίας, πρόβαλε το μοντέλο της ιδεολογικής ουδετερότητας της επιστήμης. Στην αντίληψη αυτή συνέβαλε μεταγενέστερα και ο διαχωρισμός που έκανε ο Κ. Manheim μεταξύ της επιστήμης (αντικειμενική) και της ιδεολογίας (υποκειμενική). Η επιστήμη ως προϊόν της «διάνοησης» (intelligentsia) είχε περισσότερες δυνατότητες αντικειμενικότητας, ενώ η «ιδεολογία» και η «ουτοπία» ήταν, αντίστοιχα, προϊόντα της bourgeoisie και της εργατικής τάξης.⁴⁴

Έτσι στις ΗΠΑ κατά τις δεκαετίες του 1930, του 1940 και του 1950, ήταν ακόμα εδραιώνονταν οι κοινωνικές επιστήμες, επικράτησαν οι θεωρίες των κοινωνικών προβλημάτων (όπως η κοινωνική παθολογία, η κοινωνικοπολιτισμική αποδιοργάνωση και η δομολειτουργική ανάλυση) που υιοθέτησαν θετικιστικές μεθοδολογίες και το δόγμα της ιδεολογικής ουδετερότητας. Ορισμένοι κοινωνιολόγοι, την εποχή εκείνη, διαμαρτυρήθηκαν με το ερώτημα «ποιος σκοπός της γνώσης;».⁴⁵ Όμως, με την καινούρια πραγματικότητα που δημιουργήθηκε στη δεκαετία του 1950 και του 1960 (π.χ. κινήματα ισότητας κλπ.), καθώς και την αδυναμία των παραπάνω θεωριών να εξηγήσουν και να προβλέψουν την καινούρια πραγματικότητα, ξεκίνησε και μια αναθεώρηση των προηγούμενων θεωριών. Έτσι γεννήθηκε και ένα καινούριο ερώτημα «γνώση για ποιον;».⁴⁶ Ως αποτέλεσμα έγιναν αποδεκτές οι θεωρίες των κοινωνικών προβλημάτων, όπως η θεωρία της κοινωνικής αντίδρασης, η

44. A. Gouldner, «Anti-minotaur: The Myth of a Value Free Sociology», σ. 35-53 στο Μ. Stein και Α. Vidich (επιμ.), *Sociology on Trial*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N. J., 1963· L. N. Moskvichov, *The End of Ideology Theory*, Μόσχα, Progress Publishers, 1974, σ. 36-47, 76-90· Κ. Manheim, *Ideology and Utopia*, Νέα Υόρκη, Harcourt, Brace and Co., 1936, σ. 153-164.

45. R.S. Lynd, *Knowledge for What? The Place of Social Science in American Culture*, Princeton University Press, Princeton, N. J. 1939.

46. A.W. Gouldner, «Anti-minotaur...», ό.π.· C.W. Mills, *The Sociological Imagination*, ό.π.· σ. 100-118· Α. McLung Lee, «Humanist Challenges to Positivists», ό.π.· J. Pitch, «The Roots of Radical Sociology», ό.π.· J.W. Freiberg, «Sociology and the Ruling Class», *Insurgent Sociologist*, 3 (Καλοκαίρι 1973), σ. 12-26. Ο R.P. Lowry, *Social Problems: Critical analysis*, ό.π., σ. 291-295 προτείνει ένα μοντέλο κοινωνικής ανάλυσης όπου εναλλάσσονται το «αξιολογικό» και το «επιστημονικό». Πάντως, τα όρια της θετικιστικής μεθοδολογίας (αξιολογική ουδετερότητα) αποκάλυφθηκαν σε μια μελέτη των βρετανών εργαζομένων. Ένα μήνα μετά τη διεξαγωγή μιας έρευνας με ερωτηματολόγιο, από την οποία προβλέφθηκε συνέχεια στις αρμονικές σχέσεις των εργαζομένων και της εταιρείας, οι εργάτες εξεγέρθηκαν (Βλ. R. Blackburn, «A Brief Guide to Bourgeois Ideology» στο Α. Cockburn και R. Blackburn (επιμ.), *Student Power: Problems, Diagnosis, Action*, Penguin Books, Βαλτιμόρη, MD, 1969, σ. 198-200.

μαρξιστική ανάλυση και η κριτική κοινωνιολογία, που απέρριψαν την ιδέα της ιδεολογικής ουδετερότητας. Δόθηκε επίσης και μια καινούρια ώθηση στον κλάδο της κοινωνιολογίας της γνώσης. Μια βασική αρχή αυτού του κλάδου είναι ότι ανεξάρτητα από τις προσωπικές εκτιμήσεις του, η θεωρία που ασπάζεται ένας επιστήμονας έχει και ιδεολογικές προεκτάσεις με συγκεκριμένες πολιτικές πρακτικές και τακτικές. Σ' αυτό το σκέλος της ανάγκης, θα εξεταστούν α) οι στρατηγικές τακτικές των διαφόρων θεωριών, β) η διαδικασία αξιοποίησης των θεωριών από τις αρμόδιες αρχές, γ) η ανάμιξη των κοινωνικών επιστημών στη διαδικασία επίλυσης των κοινωνικών προβλημάτων και δ) οι παράγοντες που εμποδίζουν την αποτελεσματικότητα των κοινωνικών επιστημών.

A. Στρατηγικές και τακτικές των θεωριών

1. *Κοινωνικοσυστημικές θεωρίες της συντήρησης.* Οι θεωρίες αυτές επηρεάζονται από τις αρχές της φυσικής εξέλιξης, της φυσικής επιλογής, της αυτονομίας της κουλτούρας (sui generis) κλπ. δεν προβλέπουν συγκεκριμένους μηχανισμούς παρέμβασης (όπως π.χ. κάποια οικονομική τάξη) για τη μεταβολή του συστήματος.⁴⁷ Ακολουθούν τακτικές γενετικού ελέγχου, φαρμακοθεραπείας, ψυχανάλυσης, ενίσχυσης της συμπεριφοράς κλπ. Σκοπός τους είναι η συμμόρφωση, η επανένταξη και η αποκατάσταση, στα πλαίσια του ισχύοντος συστήματος. Το πολύ ίσως να προτείνουν εναλλακτικές δομές (κριτική δομολειτουργική ανάλυση) σε συγκεκριμένους τομείς χωρίς όμως να ανατρέπουν το καθεστώς.

2. *Οι προοδευτικές θεωρίες από άποψη στρατηγικής και τακτικής,* εδώ κατατάσσονται α) η θεωρία της σύγκρουσης αξιών/συμφερόντων, β) η θεωρία της κοινωνικής αντίδρασης, και γ), επιπλέον, το εκλεκτικό μοντέλο του «υπαρκού ανθρωπισμού». Γενικά, όπως και στην περίπτωση των κοινωνικοσυ-

47. C.W. Mills, *The Sociological Imagination*, ό.π., σ. 35-40· R. Blackburn, «A Brief Guide to Bourgeois Ideology», ό.π., σ. 182-188· A.W. Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, ό.π., σ. 53. Η ιδέα ότι η «κουλτούρα» αποτελεί γεγονός sui generis απορρέει βασικά από τις θεωρίες του E. Durkheim αλλά και από αυτές του ανθρωπολόγου L. White. Ο White π.χ. ισχυρίστηκε ότι «μπορούμε να χειριστούμε την κουλτούρα ως (έμφαση στο πρωτότυπο) να είχε δική της ζωή, ανεξάρτητα από τους ανθρώπινους οργανισμούς, όπως ο φυσικός χειρίζεται τα σώματα που βρίσκονται σε πτώση σαν να μην υπήρχε ατμοσφαιρική πίεση» (L. White, «Culturological vs. Psychological Explanations of Human Behavior», *American Sociological Review*, 12 (Δεκέμβριος 1947), σ. 697. Με τέτοιες θεωρητικές προσεγγίσεις, τόσο ο Durkheim όσο και ο White αποσκοπούσαν στην επιστημονική εμπέδωση των καινούριων κοινωνικών επιστημών.

στημικών θεωριών, οι προοδευτικές θεωρίες δεν προβλέπουν συγκεκριμένους μηχανισμούς παρέμβασης και μεταβολής. Η θεωρία της σύγκρουσης συμφερόντων αναφέρεται σε όλα τα είδη των συμφερόντων (περιλαμβανομένων και των οικονομικών) χωρίς καμιά ιεράρχηση. Η θεωρία της κοινωνικής αντίδρασης απασχολείται ουσιαστικά με τους χαρακτηρισμούς των κατώτερων στρωμάτων από τις αρχές. Τέλος, η θεωρία του «παρξιακού ανθρωπισμού», αφού βασίζεται σε διάφορα μοντέλα, ακολουθεί μια πολύπλευρη τακτική, απορρίπτοντας βίαιες παρεμβάσεις για την αντιμετώπιση των προβλημάτων. Χωρίς συγκεκριμένους μηχανισμούς παρέμβασης και με πολυάριθμους στόχους, τα προοδευτικά μοντέλα ανάλυσης έχουν συνήθως μεταρρυθμιστικούς στόχους με ανάλογες στρατηγικές και τακτικές, π.χ. συμβιβασμούς μεταξύ συγκρουόμενων ομάδων, νομοθετικές ρυθμίσεις, συμβουλές και υποδείξεις στους αρμόδιους, διαδοχές στελεχών και αρμοδίων, επιμόρφωση αρχών για την αναγκαιότητα αποχής από χαρακτηρισμούς, συμπαράσταση στις προβληματικές ομάδες και εκπαίδευσή τους για διεκδίκηση δικαιωμάτων κλπ. Οι παρεμβάσεις αυτές είναι μεμονωμένες και ασυντόνιστες και δεν μεταβάλλουν ριζικά το κοινωνικό σύστημα. Μεταβατικά, όμως, μπορούν να δημιουργήσουν ευνοϊκό κλίμα για ριζοσπαστικές λύσεις.⁴⁸

3. *Ριζοσπαστικές θεωρίες.* Περισσότερο από τα άλλα μοντέλα ανάλυσης, οι ριζοσπαστικές θεωρίες, της μαρξιστικής ανάλυσης και της κριτικής κοινωνιολογίας, απορρίπτουν την ιδέα της ιδεολογικής ουδετερότητας. Σε αντίθεση και με τις δύο προηγούμενες κατηγορίες θεωριών προβλέπουν και συγκεκριμένους μηχανισμούς παρέμβασης (π.χ. η εργατική τάξη, οι μη προνομιούχες τάξεις κλπ.) για δομικές και θεσμικές μεταβολές του κοινωνικού συστήματος. Η τακτική τους συνίσταται στην ταξική συνειδητοποίηση, τη μαζικοποίηση και συσπείρωση και, αν χρειάζεται, στη βίαιη ανατροπή του υπάρχοντος συστήματος.

Και πάλι, είναι απαραίτητο να διατυπώσουμε ορισμένες επιφυλάξεις όσον αφορά την ιδεοτυπική ταξινόμηση στρατηγικών και τακτικών. Τακτικές που συνήθως συνδέονται με συντηρητικές και προοδευτικές θεωρίες, όπως π.χ. η διαδικασία των ενισχυτών, η ψυχανάλυση και η κοινωνική εργασία κλπ. μπορούν να αξιοποιηθούν ακόμη ως μέσα συνειδητοποίησης για ριζο-

48. Βλ. R. Bailey και M. Brake, *Radical Social Work*, Νέα Υόρκη, Pantheon Books, 1976. Στην εισαγωγή τους, οι R.A. Cloward και F.F. Piven προβαίνουν σε μια ενδιαφέρουσα κριτική σχετικά με την επαγγελματική κατάρτιση των κοινωνικών λειτουργών που τους προσανατολίζει προς μια γραφειοκρατική αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων, ως αποτελέσματα της προσωπικότητας των ατόμων και της δυναμικής της οικογένειας. Επιπλέον, στον ίδιο τόμο, ο P. Leonard παρουσιάζει ένα ενδιαφέρον μοντέλο ριζοσπαστικής πρακτικής, βλέποντας τη θεωρία του Μαρξ ως μια θεωρία συστήματος (υποδομή-υπερδομή).

σπαστικές μεταβολές. Επίσης, η καταφυγή στη βία για την αλλαγή του συστήματος δεν αποτελεί μονοπώλιο των επαναστατικών δυνάμεων. Χρησιμοποιείται επίσης από τα κατεστημένα για την καταστολή κινημάτων, αλλά και από αντιδραστικές δυνάμεις που επιδιώκουν να ανατρέψουν προοδευτικά κινήματα, που σημαίνει ότι η καταφυγή στη βία δεν πρέπει να αποτελέσει κριτήριο ιδεολογικής κατεύθυνσης.

Β. Θεωρίες και η αξιοποίησή τους από αρμόδιους παράγοντες

Στα πλαίσια των καπιταλιστικών κοινωνιών, αξιοποιούνται από τους αρμόδιους οι συντηρητικές και προοδευτικές θεωρίες. Οι αρχές και τα συμφέροντα, συνήθως, καταφεύγουν στην «προσωπική αιτιολόγηση» των κοινωνικών προβλημάτων (δηλαδή τα αίτια αναζητούνται στα «θύματα της εκμετάλλευσης»). Αναφέρω ενδεικτικά την αξιοποίηση της θεωρίας του Jensen και του Hernstein σχετικά με την κληρονομικότητα της νοημοσύνης, από δικαστές των νότιων πολιτειών των ΗΠΑ, για να παρεμποδίσουν την κατάργηση των ξεχωριστών σχολείων. Από την πλευρά, όμως, των καταπιεζομένων, ορισμένες μελέτες έδειξαν ότι αξιοποιείται η «θεσμική και συστημική αιτιολόγηση» των κοινωνικών προβλημάτων.⁴⁹ Σε ποιο βαθμό όμως μπορούμε να γενικεύσουμε αυτή την παρατήρηση παραμένει άγνωστο — υπάρχουν διαφορές από χώρα σε χώρα, ανάλογα με το επίπεδο της συνειδητοποίησης.

Ο κοινωνιολόγος S.M. Miller προβαίνει σε μια ουσιαστική πρόβλεψη σχετικά με την εκμετάλλευση θεωριών από αρμόδιους παράγοντες. Σχημάτισε την εντύπωση ότι μετά από τις αποτυχίες της κεντρικής οικονομικής πολιτικής (κρατικές παρεμβάσεις κλπ.) στη δεκαετία του 1960, θα ενισχυθεί η ιδιωτική πρωτοβουλία και θα αναβιώσουν μοντέλα ανάλυσης «ατομικής παθολογίας».⁵⁰ Ίσως η επικράτηση του Reagan και της ιδεολογίας του, να αποτελούν και επαλήθευση αυτής της πρόβλεψης.

Εδώ θα πρέπει να αναφερθούμε και στη θεωρία της σύγκλισης μεταξύ των καπιταλιστικών και κομμουνιστικών υπερδυνάμεων (Gouldner). Οι θεω-

49. R. Ross και G.L. Staines, «The Politics of Analyzing Social Problems», ό.π., σ. 18-40. W. Ryan, *Blaming the Victim*, Νέα Υόρκη, Vintage Press, 1976, σ. 17-21, 254-258. M. Clarke, «Social Problem Ideologies», *British Journal of Sociology*, 26 (Δεκέμβριος 1975), σ. 406-416. Ο Clarke παρουσιάζει μια ενδιαφέρουσα μακροκοινωνιολογική τυπολογία, σχετικά με τις ετικέτες που χρησιμοποιεί η άρχουσα τάξη για τα κινήματα διαμαρτυρίας τα οποία αποσκοπούν στην επίλυση κοινωνικών προβλημάτων. Χρησιμοποιώντας ουσιαστικά δύο παραμέτρους/άξονες, η άρχουσα τάξη συνήθως βλέπει τα κινήματα διαμαρτυρίας ως ασυνειδήτα και ατομικά (παθολογικά) φαινόμενα και όχι ως συνειδητά και συλλογικά (επαναστατικά) φαινόμενα.

50. S.M. Miller, «The Political Economy of Social Problems: From the Sixties to the Seventies», *Social Problems*, 24 (Οκτώβριος 1976), σ. 137.

ρητικοί της σύγκλισης που προέρχονται βασικά από την καπιταλιστική δύση, βλέπουν τεχνοκρατικές ομοιότητες. Οι ομοιότητες αυτές περιλαμβάνουν ακόμη και την αξιοποίηση της δομολειτουργικής ανάλυσης και αναλυτικής, θετικιστικής, μεθοδολογίας.⁵¹ Στο βαθμό που τα δύο συστήματα συγκλίνουν, θα χρησιμοποιούνται και ανάλογες αιτιολογήσεις των κοινωνικών προβλημάτων από τις αρχές τους. Υπάρχει, όμως, και ο αντίλογος από πλευράς κομμουνιστών ιδεολόγων (Μ. Oskvichon), που βλέπουν τις θεωρίες της σύγκλισης σαν μια καινούρια ιδεολογία της νέας τεχνοκρατικής τάξης.⁵²

Γ. Ανάμιξη των κοινωνικών επιστημών στη διαδικασία επίλυσης

Εκτός από την παραγωγή θεωριών, που μπορούν οι αρμόδιοι να αξιοποιηθούν όπως νομίζουν, οι κοινωνιολόγοι μπορούν να συμμετέχουν και ενεργά στη διαδικασία καταστολής/επίλυσης των κοινωνικών προβλημάτων. Ακόμα και οι κοινωνιολόγοι, που ασπάζονται βασικά τις συντηρητικές θεωρίες, ασκούν συμβουλευτικό ρόλο στους αρμόδιους οργανισμούς, επιχειρήσεις κλπ., επηρεάζουν την κατάρτιση προγραμμάτων, τις χρηματοδοτήσεις κλπ. και συμβάλλουν έτσι στη διατήρηση του συστήματος.

Διάφορες μελέτες που έκαναν μαρξιστές και κριτικοί κοινωνιολόγοι στις ΗΠΑ, σχετικά με τις διασυνδέσεις μεταξύ Ακαδημίας, κυβέρνησης και μεγαλοεπιχειρήσεων, έδειξαν ότι πάνω από το 50% των πανεπιστημιακών σε συμβουλευτικές κυβερνητικές επιτροπές είχαν διασυνδέσεις με τις μεγαλοεπιχειρήσεις.⁵³ Κάτω από τέτοιες συνθήκες, δεν είναι δυνατόν να προβληθούν τα συμφέροντα των λαϊκών στρωμάτων.

51. A.M. Weinberg, «The Third International Conference on Science and Society», ό.π., σ. 23-26· D. Bell, «The End of Ideology in the West» στο C.I. Waxman (επιμ.), *The End of Ideology Debate*, Νέα Υόρκη, Frank and Wagnalls, 1968· A.W. Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, ό.π., σ. 466· T. Parsons, *Sociology, Theory and Modern Society*, ό.π., σ. 485-486. Ας σημειωθεί ότι η θεωρία σχετικά με το «τέλος της ιδεολογίας» στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες, εντοπίζεται χρονικά στη συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στο Μιλάνο της Ιταλίας το 1955 υπό την αιγίδα του Congress for Cultural Freedom, και όπου παραβρέθηκαν διάφοροι διακεκριμένοι επιστήμονες της Δύσης, μεταξύ των οποίων ήταν και οι D. Bell, A. Schlesinger, S.M. Lipset, S. Hook, R. Aron και ο E. Shils. Σύμφωνα με τον L.M. Moskvichon, πράκτορες της CIA είχαν διεισδύσει στο Congress for Cultural Freedom και το περιοδικό τους *Encounter*.

52. L.M. Moskvichon, *The End of Ideology Theory*, ό.π., σ. 153-162. Βλ. επίσης A.W. Delaney, *The Role of Ideology: A Summation*, σ. 291-314 και D.C. Hodges, «The End of the End of Ideology», σ. 373-388, στο C.I. Waxman (επιμ.), *The End of Ideology Debate*, ό.π.

53. C. Schwartz, «The Corporate Connection», *Bulletin of the Atomic Scientists*, Οκτώβριος 1975, σ. 15-19. Στην προκειμένη περίπτωση, οι επιστήμονες ήταν βασικά αν όχι αποκλειστικά «φυσικοί» και όχι «κοινωνικοί» επιστήμονες.

Άλλες μελέτες δείχνουν πως η συμμετοχή ενός επιστήμονα (από την σχολή της «σύγκλισης») στο κυβερνητικό πρόγραμμα για την κατάρτιση δεκτών κοινωνικής εξέλιξης και παλινδρόμησης, στον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας, επηρέασε την ιδεολογική κατεύθυνση της έκθεσης. Προτάθηκε η υιοθέτηση της «αλλοτρίωσης» ως δείκτη κοινωνικής παθολογίας και επισημάνθηκε η ανάγκη σύσφιξης δεσμών με την κοινωνία, προκειμένου τα αλλοτριωμένα άτομα να ενεργήσουν μέσω των καθιερωμένων διαδικασιών μεταβολής του συστήματος. Ο Rule επικρίνει την τάση ιατροποίησης, γιατί έτσι δημιουργούνται οι εντυπώσεις ότι οι πολιτικές συγκρούσεις (τα κοινωνικά προβλήματα) μπορούν να λυθούν με την παρέμβαση των εμπειρογνομόνων (expert) και όχι με θεσμικές μεταβολές.⁵⁴ Όμως, ένας οπαδός της κριτικής κοινωνιολογίας, ο Horowitz, διαπίστωσε ότι ο ρόλος των κοινωνικών επιστημόνων, σε κυβερνητικά εγχειρήματα, είναι περιορισμένος. Εξετάζοντας τη συμμετοχή κοινωνικών επιστημόνων σε τέσσερα κυβερνητικά προγράμματα (π.χ. α) κατάργηση ξεχωριστών μονάδων για μαύρους στις Ελ, β) Project Camelot, για καταστολή επαναστάσεων στη Λατινική Αμερική, γ) απόφαση ομοσπονδιακού Δικαστηρίου [1954] για την κατάργηση ξεχωριστών σχολείων για τους μαύρους, και δ) η «Αναφορά Μουνηαν» για την «παθολογική» κατάσταση της μαύρης οικογένειας) ανακάλυψε ότι ο ρόλος των κοινωνικών επιστημόνων περιοριζόταν απλώς στη νομιμοποίηση των ανειλημμένων αποφάσεων και όχι στη διαμόρφωση της πολιτικής. Δηλαδή οι κοινωνικοί επιστήμονες παίζουν το ρόλο του Μανδαρίνου, τον ίδιο ρόλο που έπαιζαν και οι φιλόσοφοι της διαφώτισης για τη γαλλική bourgeoisie.⁵⁵

Οι υποστηριχτές των προοδευτικών (με εξαίρεση τη θεωρία της σύγκρουσης αξιών) και των ριζοσπαστικών θεωριών απορρίπτουν τη στεγανοποίηση μεταξύ «θεωρίας» και «πρακτικής» και είναι διατεθειμένοι (ιδιαίτερα οι κοινωνιολόγοι με ριζοσπαστικές αντιλήψεις) να διαδραματίσουν είτε συμβουλευτικό είτε καθοδηγητικό ρόλο, στα κινήματα για θεσμικές μεταβολές. Ο ρόλος των κριτικών κοινωνιολόγων κλπ. τόσο στην αναθεώρηση θεωριών και μεθοδολογίας όσο και στην καθοδήγηση κινήματων ειρήνης και ισότητας των δεκαετιών του 1960 και του 1970 είναι γνωστός.⁵⁶

54. J.B. Rule, «The Problem with Social Problems», *Politics and Society*, 1 (Φθινόπωρο 1971), σ. 47-56.

55. I.W. Horowitz, «Social Science Mandarins: Policy-Making as a Social Forum», *Policy Sciences*, 1 (Φθινόπωρο 1970) σ. 339-360.

56. Πέρα από το ότι οι κριτικοί και οι ριζοσπαστικοί αμερικανοί κοινωνιολόγοι στις ΗΠΑ διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην πολιτικοποίηση της Αμερικανικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας και την ανάγκασαν να καταδικάσει με ψήφισμα τον πόλεμο του Βιετνάμ, οι κριτικοί και ριζοσπαστικοί κοινωνιολόγοι συνέβαλαν και στην πολιτικοποίηση των πελατών αμερικανικής πρόνοιας όπως σε αυτήν των ψυχικά ασθενών, των βιομηχανικών εργατών, των καταναλωτών, των εγκλειστών στις φυλακές, των ομοφυλόφιλων, και άλλων ομάδων. Οι κα-

Στο θέμα της ανάμιξης των κοινωνικών επιστημόνων, ουσιαστική είναι και η φιλοσοφία του Skinner, πρωταγωνιστή στην ψυχολογία των ενισχυτών της συμπεριφοράς και συγγραφέα του *Walden II*, μιας ουτοπικής σοσιαλιστικής κοινωνίας. Ο Skinner πιστεύει ότι επιβάλλεται η συμμετοχή των κοινωνικών επιστημόνων στην αναμόρφωση και ανασκευή μιας κοινωνίας. Επικρίνει τις απόπειρες του Huxley και του Orwell να παρουσιάσουν τη δαιμονική σκοπιά της γνώσης. Πιστεύει επίσης ότι οι κυβερνητικοί, οι πολιτικοί και γενικά οι μη κοινωνικοί επιστήμονες ελέγχουν τους ενισχυτές των πολιτών έτσι ή αλλιώς και ότι τους χειραγώγησαν για αιώνες. Ενώ είναι συνειδητοποιημένος για το αιώνιο πρόβλημα «ελέγχου των ελεγκτών», ο Skinner συνιστά στους κοινωνικούς επιστήμονες να μην καταληφθούν από ηττοπάθεια και καταλήγει στην εξής προειδοποίηση: «Αν εμμένουμε στην ιδέα ότι η προσφορά της επιστήμης περιορίζεται στη δημιουργία μιας καινούριας και τρομακτικότερης μορφής τυραννίας, ίσως να συμβάλουμε σε μια τέτοια εξέλιξη με το να αφήσουμε τα πλεονεκτήματα της επιστήμης να πέσουν στα χέρια των τυράννων».⁵⁷

Δ. Αποτελεσματικότητα των κοινωνικών επιστημόνων

Επικρατεί η εντύπωση στις καπιταλιστικές χώρες ότι με την ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών αυξάνονται και τα κοινωνικά προβλήματα. Αυτό δεν σημαίνει φυσικά ότι οι κοινωνικοί επιστήμονες τα προκαλέσαν. Ίσως η ανάπτυξη των δύο να οφείλεται σε κοινούς παράγοντες. Πάντως είναι γεγονός ότι υπάρχουν αρκετά εμπόδια στην αξιοποίηση των κοινωνικών επιστημόνων για την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων. Θα απαριθμήσω ορισμένα που ίσως να έχουν και γενικότερη ισχύ: α) θρησκευτικές προκαταλήψεις κατά των διανοουμένων, β) πραγματιστικός προσανατολισμός που απορρίπτει τις μακροχρόνιες λύσεις των διανοουμένων, γ) το γεγονός ότι τα κοινωνικά προβλήματα είναι συνάρτηση συγκρουόμενων συμφερόντων και όχι απλώς θέμα γνώσεων,⁵⁸ δ) το γεγονός ότι οι κριτικοί και ριζοσπαστικοί κοινωνιολό-

τακτήσεις, όμως, ήταν προφανώς προσωρινές αν λάβουμε υπόψη τις υποχωρήσεις που σημειώθηκαν σε πολλούς τομείς στη δεκαετία του 1980.

57. B.F. Skinner, «Freedom and Control of Men», *The American Scholar*, 25 (Χειμώνας 1955-56), σ. 65. Ο κοινωνικός ψυχολόγος, Kurt Lewin (βλ. *Resolving Social Conflicts*, Νέα Υόρκη, Harper & Row, 1948, σ. 213) υιοθέτησε μια παρόμοια στάση: «Δυστυχώς δεν υπάρχει τίποτα στους κοινωνικούς νόμους και την κοινωνική έρευνα που να υποχρεώνει τους εφαρμοστές (practitioners) να υιοθετήσουν το καλό. Η επιστήμη παρέχει περισσότερη ελευθερία και εξουσία τόσο στο γιατρό όσο και στο δολοφόνο. Οι κοινωνικοί επιστήμονες θα πρέπει να συνειδητοποιήσουν τις ευθύνες τους στην προκειμένη περίπτωση».

58. E.C. Banfield και J.Q. Wilson, *City Politics*, Harvard University Press, Cambridge Mass. 1963, σ. 3.

γοι, που επιδιώκουν θεσμικές μεταβολές, δεν κατέχουν συνήθως στρατηγικές θέσεις, ε) ο έλεγχος, άμεσος ή έμμεσος, των μέσων μαζικής επικοινωνίας και των πηγών χρηματοδότησης που ευθύνεται για την επισήμανση και τη νομιμοποίηση ορισμένων κοινωνικών προβλημάτων,⁵⁹ στ) η συνύπαρξη πολλών θεωρητικών μοντέλων στις κοινωνικές επιστήμες, που δίνουν την εντύπωση σχετικότητας και υποκειμενικότητας και ζ) τέλος, η αδυναμία των θεωρητικών να συγκεκριμενοποιήσουν και να προσδιορίσουν τις κοινωνικές ομάδες, στις οποίες απευθύνονται οι ευεργετικές τους διαπιστώσεις. Στην τελευταία παρατήρηση π.χ. η ορθόδοξη μαρξιστική κοινωνιολογία εναποθέτει τις ελπίδες της στην εργατική τάξη, ως φορέα μετασχηματισμού, ενώ οι καταναλωτές της θεωρίας ήταν περισσότερο οι διανοούμενοι, οι αγρότες και οι φοιτητές.⁶⁰ Με τη μεσολάβηση τόνων εμποδίων, η κυκλική φύση των κοινωνικών προβλημάτων στις καπιταλιστικές κοινωνίες καθώς και η απαισιοδοξία για τη συμβολή των κοινωνικών επιστημόνων στην επίλυσή τους είναι φυσικά επακόλουθα.

Υ. ΘΕΩΡΙΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Το ενδιαφέρον των ελλήνων κοινωνικών επιστημόνων για τα κοινωνικά προβλήματα διαφαίνεται ξεκάθαρα ακόμη και στους πρωτοπόρους «κοινωνιολόγους». Βασικός στόχος της Ομάδας Παπαναστασίου και της Κοινωνιολογικής Εταιρείας, που ιδρύθηκε το 1908, ήταν η οργάνωση και συνειδητοποίηση της εργατικής τάξης, με σκοπό την αναδιανομή του εισοδήματος και της περιουσίας.⁶¹

Με τη διάλυση όμως της Εταιρείας και την ίδρυση της Εταιρείας Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, το 1915, σημειώθηκε κάποια υποχώρηση στον ριζοσπαστικό προσανατολισμό. Η Ομάδα των Κοινωνικών Επιστημόνων στράφηκε περισσότερο προς την ανάπτυξη της επιστήμης της κοινωνιολογίας, δηλαδή προς την ιδεολογική ουδετερότητα.⁶² Ποιος ο λόγος για

59. L. Riessman, «The Solution Cycle of Social Problems», *The American Sociologist*, 7 (Φεβρουάριος 1972), σ. 7-9.

60. J.B. Rule, «Models of Relevance: The Social Effects of Sociology», *American Journal of Sociology*, 84 (Ιούλιος 1978), σ. 78-98.

61. Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρεία — Αλέξανδρος Παπαναστασίου, Καταστατικών, Αθήνα 1973, σ. 23-24.

62. Για την ιστορία της κοινωνιολογίας στην Ελλάδα, βλ. Α. Εμμανουήλ, *Θεμελιώσεις της Κοινωνιολογίας*, Αθήνα, Καραμπερόπουλος, 1979, σ. 197-199· του ίδιου, «Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών*, 4-5, 1981 σ. 3-8, και Litsa N. Nikolaou, *The Growth and Development of Sociology in Greece*, Βοστώνη Mass. 1974, σ. 18.

τη μεταστροφή —η καινούρια σύνθεση, ο φορμαλισμός, οι αντιδράσεις του κατεστημένου, η ανάγκη εδραίωσης της επιστήμης στην Ελλάδα— αναμένεται να ερευνηθεί από τους έλληνες κοινωνιολόγους της γνώσης.

Από ιστορικά στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας (βλ. Νικολάου, Εμμανουήλ, Σταματόπουλο) διαπιστώνουμε ότι προϋπήρχαν στην Ελλάδα διάφορες θεωρητικές τάσεις που επισημάνθηκαν στο γενικότερο μέρος της εισήγησής μου, π.χ. η μαρξιστική κοινωνιολογία (Σκληρός, Κορδάτος, Γληνός), η βιοκοινωνιολογία (Ελευθερόπουλος), η βεμπεριανή τάση (Κανελλόπουλος) κλπ.⁶³

Όσον αφορά τις θεωρητικές τάσεις των σύγχρονων ελλήνων κοινωνιολόγων συνήθως γίνεται μια κατάταξη ανάλογα με τη χώρα που σπούδασαν: οι εμπειρικοί (και δομολειτουργιστές;) από τις αγγλοσαξονικές χώρες και οι κοινωνικοφιλοσοφικοί ιστορικοί κοινωνιολόγοι από τη Γερμανία, τη Γαλλία κλπ.⁶⁴ Τέτοιες κατατάξεις, ενώ είναι σωστές σε γενικές γραμμές, είναι απλοϊκές. Υπάρχει μεγάλη διαφοροποίηση στις ίδιες τις χώρες, π.χ. για την Ο.Δ. Γερμανίας έχουμε τους φορμαλιστές, την κριτική κοινωνιολογία, τους μαρξιστές κλπ. Το ίδιο μπορεί να ειπωθεί και γι' αυτούς που σπούδασαν στις ΗΠΑ, όπου μετά τα γεγονότα του 1959 και του 1960 έχουμε τη «νέα κοινωνιολογία». Πάντως χρειάζεται μια περισσότερο συστηματική μελέτη για μια πιο διαφοροποιημένη ταξινόμηση των ελλήνων κοινωνιολόγων.

Σύμφωνα με μια εκτίμηση,⁶⁵ η επικράτηση της φορμαλιστικής και ιστορικοφιλοσοφικής τάσης στα ελληνικά ΑΕΙ πριν τη μεταπολίτευση, έπαιξε ουσιαστικό ρόλο στην απόθνηση των αμερικανο-μορφωμένων κοινωνιολόγων και στη διοχέτευσή τους σε κέντρα ερευνών (π.χ. ΚΕΠΕ, ΕΚΚΕ, ΕΙΕ, ΕΛΚΕΠΑ) ή σε κρατικές υπηρεσίες, που σημαίνει ότι οι τεχνοκράτες δομολειτουργιστές κατέλαβαν ουσιαστικά τις κρατικές θέσεις, οι κοινωνικοί επιστήμονες με τη φορμαλιστική και κοινωνικοφιλοσοφική προσέγγιση απομονώθηκαν στα ΑΕΙ. Αυτό δεν πρέπει να σημαίνει όμως ότι η ορθόδοξη μαρξιστική και η νεομαρξιστική προσέγγιση εισχώρησαν στα ελληνικά πανεπιστήμια. Πιθανόν να ενσωματώθηκε η βεμπεριανή ατομικο/ιστορική προσέγγιση, αλλά όχι οι μαρξιστικές θεωρήσεις.

Ιστορικά υπήρχε κάποιος παραγκωνισμός της ελληνικής μαρξιστικής προσέγγισης από τα ελληνικά πανεπιστήμια. Μετά τη μεταπολίτευση (του 1974), μαρξιστές και νεομαρξιστές κοινωνιολόγοι μπόηκαν και στα περιφε-

63. Ι. Σ. Σταματόπουλος, «Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα: Διέξοδος ή Αδιέξοδος», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών*, 1979, σ. 13-14· Α. Εμμανουήλ, «Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα», *ό.π.*, σ. 38, και L. Nicolaou, *ό.π.*, σ. 19-24.

64. L. Nicolaou, *ό.π.*, σ. 31· Ι. Λαμπίρη-Δημάκη, *Κοινωνιολογία και Κοινωνική Έρευνα*, Βιβλιοθήκη Σχέσεων και Επικοινωνίας, Αθήνα, 1969, σ. 35-38.

65. Ι. Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ. 17.

ρειακά πανεπιστήμια και στις ανώτατες σχολές (π.χ. Πάντειος), και μετά τις θεσμικές αλλαγές στα ΑΕΙ, που πραγματοποίησε η Κυβέρνηση της Αλλαγής—κατάργηση της έδρας και δημιουργία τμημάτων— οι μαρξιστές κοινωνιολόγοι, με κριτική κοινωνιολογική κατεύθυνση, μπήκαν και στα κεντρικά πανεπιστήμια της χώρας (Πανεπιστήμιο Αθηνών).

Στο συγκεκριμένο θέμα της ενασχόλησης των ελλήνων κοινωνιολόγων με την ανάλυση των κοινωνικών προβλημάτων, έχω να πω τα εξής: Δεν υπάρχουν κοινωνιολογικά βιβλία που ασχολούνται αποκλειστικά με το αντικείμενο των κοινωνικών προβλημάτων. Εξαίρεση κάπως αποτελεί το βιβλίο της γενικής κοινωνιολογίας του Σ. Γκίκα και τα μεταφρασμένα βιβλία γενικής κοινωνιολογίας του T.B. Bottomore και της I. Zeger.⁶⁶ Όσον αφορά τα μεταφρασμένα βιβλία, τα διάφορα κοινωνικά προβλήματα παρουσιάζονται στα πλαίσια της εφαρμοσμένης κοινωνιολογίας, του κοινωνικού προγραμματισμού ή της κοινωνικής πολιτικής, αλλά έχουν το μειονέκτημα να μη βασίζονται σε ελληνικά δεδομένα, οπότε δεν είναι παιδαγωγικά κατάλληλα. Ο Γκίκας αφιερώνει ολόκληρο κεφάλαιο σε διάφορα κοινωνικά προβλήματα (π.χ. οικονομική ανισότητα, εργατικό πρόβλημα, ανεργία, εγκληματικότητα, επανάσταση νέων, λειτουργία της δημοκρατίας, ανάπτυξη-υανάπτυξη, επαναστάσεις, πόλεμος, τεχνολογία και ηθική κρίση). Είναι προφανές ότι ο συγγραφέας καταπιάνεται με ουσιαστικά προβλήματα σε θεσμικό και δομικό επίπεδο. Χρησιμοποιεί βασικά μια πλουραλιστική, εκλεκτική και ιστορικοκοινωνιολογική αιτιολόγηση των κοινωνικών προβλημάτων. Όμως, σε πολλές περιπτώσεις κοινωνικών προβλημάτων δεν αξιοποιούνται οι εναλλακτικές θεωρητικές προσεγγίσεις των κοινωνικών προβλημάτων και η ανάλυση παραμένει ουσιαστικά σε θεωρητικό επίπεδο. Τέλος, ο ρόλος του κοινωνιολόγου συνίσταται βασικά στην επιστημονική ανάλυση των κοινωνικών προβλημάτων και στη διατύπωση γενικών κατευθύνσεων για την επίλυσή τους και όχι στην ανάμιξη του και στην υπόδειξη συγκεκριμένων πρακτικών και λύσεων. Επίσης το μάθημα των κοινωνικών προβλημάτων συνήθως δεν διδασκόταν στα ελληνικά ΑΕΙ. Εξαίρεση αποτελούν, ίσως, οι Ανώτερες Σχολές Κοινωνικής Εργασίας (ΤΕΙ). Σ' αυτές, το αναλυτικό πρόγραμμα προβλέπει για το πέμπτο και έκτο εξάμηνο τη διδασκαλία του μαθήματος της «Κοινωνικής Παθολογίας», όπου καλύπτονται τα διάφορα κοινωνικά προβλήματα (π.χ. κοινωνική και προσωπική αποδιοργάνωση, ανομία και αλλοτρίωση, εγκληματικότητα, ναρκωτικά, σεξουαλικές διαστροφές, υπανάπτυξη, υπερπλη-

66. I. Ξηροτύρης, *Επίκαιρα κοινωνικά προβλήματα*, Θεσσαλονίκη 1965· Σ. Γκίκας, *Μορφές συμβίωσης, κοινωνικά συστήματα και κοινωνικά προβλήματα*, Αθήνα, εκδόσεις «Σκέψη», 1976, σ. 138-184· T. B. Bottomore, *Κοινωνιολογία*, εκδόσεις Gutenberg, 1974, σ. 351-383, και I. Zeger, *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, εκδόσεις Μπουκουμάνη, 1977, σ. 306-375.

θυσμός, αλκοολισμός, τεχνολογία, μέσα μαζικής επικοινωνίας) καθώς και τα αίτια και οι επιπτώσεις των κοινωνικών προβλημάτων (Π.Δ. 60/27 Ιανουαρίου 1979). Είναι αυτονόητο ότι το παραπάνω πρόγραμμα διαπνέεται από τη δομολειτουργική ανάλυση των κοινωνικών προβλημάτων και ότι ορισμένα κοινωνικά προβλήματα (π.χ. υπερπληθυσμός) δεν αναταποκρίνονται στην ελληνική πραγματικότητα. Όμως, είναι γεγονός, ότι αρκετά από τα γενικότερα μαθήματα κοινωνιολογίας που διδάσκονται στα ελληνικά ΑΕΙ, π.χ. εγκληματικότητα, κοινωνική δημογραφία, κοινωνική πολιτική, είχαν βασικά κοινωνικό προβληματισμό.

Μετά το 1981, δημιουργείται μια καινούρια κατάσταση, όσον αφορά την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων και τις προοπτικές για την ανάλυση των κοινωνικών προβλημάτων. Με τη «μετάβαση στο σοσιαλισμό», είναι φυσικό να αναμένουμε δομικές και θεσμικές και όχι ατομικιστικές στρατηγικές για την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων. Επίσης οι θεσμικές αλλαγές στο χώρο της κοινωνιολογίας, π.χ. εισαγωγή του μαθήματος στα Λύκεια και δημιουργία αυτοτελών τμημάτων κοινωνιολογίας στα ΑΕΙ, ανοίγουν καινούριους ορίζοντες για την κοινωνιολογία στην Ελλάδα. Είναι απαραίτητο να ενταχθεί το μάθημα των κοινωνικών προβλημάτων στα καινούρια προγράμματα σπουδών (η απουσία του από το καινούριο πρόγραμμα σπουδών της Παντείου αποτελεί παράλειψη). Επίσης, ένα μάθημα κοινωνικών προβλημάτων (ή κοινωνικών θεμάτων), θα έπρεπε να εισαχθεί και στα Λύκεια ως μάθημα κορμού για όλους τους μαθητές της Μέσης Εκπαίδευσης. Το μάθημα αυτό θα ευαισθητοποιήσει τους μαθητές, πολλοί από τους οποίους δεν θα συνεχίσουν τις σπουδές τους, σε μια επιστημονικότερη προσέγγιση των κοινωνικών προβλημάτων και θα επιτρέψει στους διδάσκοντες την κοινωνιολογία στη Μέση Εκπαίδευση να συμπληρώσουν το ωράριό τους χωρίς να επεμβαίνουν στα χωράφια των άλλων κλάδων. Τέλος, επείγει η συγγραφή βιβλίων με αντικείμενο ανάλυσης τα σύγχρονα «ελληνικά» κοινωνικά προβλήματα. Μπορούμε να επισημάνουμε τα παρακάτω κοινωνικά προβλήματα για τον ελλαδικό χώρο: ανάπτυξη-υπανάπτυξη, εξοπλισμός-αφοπλισμός, απασχόληση-ανεργία, αστυφιλία-αποκέντρωση, υπογεννητικότητα, γραφειοκρατία, παραγωγικότητα, καταναλωτική συμπεριφορά Ελλήνων, εγκληματικότητα, αλλοτριώση νέων (π.χ. ναρκωτικά, χουλιγκανισμός, αυτοκτονίες στο στρατό κλπ.), μετανάστευση-παλιννόστηση, ανδροκρατία κλπ.

Φυσικά, ο κάθε συγγραφέας κοινωνιολόγος δεν είναι απαραίτητο να ασχοληθεί με όλα τα παραπάνω κοινωνικά προβλήματα. Κάποια επιλογή θα γίνει ανάλογα με τη θεωρητική του προτίμηση και προσέγγιση. Για παιδαγωγικούς λόγους, όμως, ο κάθε συγγραφέας θα πρέπει να υπολογίσει και τις διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις που προαναφέρθηκαν, χωρίς αναγκαστικά να υποθετήσει την εκλεκτική ανάλυση των κοινωνικών προβλημάτων. Εναλλα-

κτικά, θα ήταν δυνατό να γραφτεί μια ανθολογία κοινωνικών προβλημάτων, όπου έλληνες κοινωνικοί επιστήμονες από διάφορες θεωρητικές σχολές, καταπιάνονται με επίκαιρα κοινωνικά προβλήματα. Η ανθολογία αυτή θα πρέπει να περιλαμβάνει και ένα εισαγωγικό κεφάλαιο, το οποίο θα διαπραγματεύεται τις διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις και τις πρακτικές τους προεκτάσεις.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να τονίσω, ότι είναι απαραίτητο να αναπτυχθεί η παραπάνω υποδομή, ιδιαίτερα με τις καινούριες δυνατότητες για την παραγωγή ντόπιων κοινωνιολόγων που θα απορροφηθούν στη Μέση Εκπαίδευση, στη Δημόσια Διοίκηση, στα ερευνητικά κέντρα και σε ιδιωτικούς φορείς. Οι καινούριοι κοινωνιολόγοι μπορούν να αποτελέσουν και παράγοντες αλλαγής στην αναμόρφωση της ελληνικής κοινωνίας. Η ιστορία, τόσο η παγκόσμια όσο και η ελληνική, δείχνει ότι οι εκλογικές νίκες και οι επαναστάσεις αποτελούν μόνο τις αφετηρίες. Η ουσιαστική δουλειά, που εκμεταλλεύεται τους καινούριους θεσμούς και έχει στόχο την αλλαγή παλαιών νοοτροπιών και πρακτικών, συντελείται σε μικροκοινωνιολογικό επίπεδο και ξεκινάει αμέσως μετά τις επαναστάσεις και τις νίκες.